

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΡΑΔΙΟΦΩΝΟΥ

(τέλη 19ου αιώνα - 1987)

Σύνταξη ερευνητικού κειμένου
Βασιλάκη Ζαχαρούλα

Σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας της Επικοινωνίας το σύγχρονο αναταράσσει το παραδοσιακό, οι νέες εφευρέσεις ανασυντάσσουν τα κλασικά μέσα και εργαλεία, οι νέες μορφές επικοινωνίας και πληροφόρησης αναδιατάσσουν τις παλιές.

Η γενική αυτή παραδοχή οδηγεί σε δύο διαπιστώσεις, αναγκαίες προϋποθέσεις για τη μελέτη και την εμπάθυνση του φαινομένου της ραδιοφωνίας στην Ελλάδα, όπως και διεθνώς: την εισαγωγή της ιστορικότητας (διαχρονικότητα - διαχρονική μελέτη) και την ανάπτυξη της ανάλυσης (συγχρονικότητα - συγχρονική μελέτη).

Η ιστορική αναδρομή είναι προϋπόθεση για την σε βάθος ανάλυση του φαινομένου. Η σχέση ιστορίας και ανάλυσης είναι μάλιστα τόσο αλληλένδετη, διαδραστική, όσο και δυναμική, βρίσκεται σε συνεχή κίνηση.

Υπάρχουν, βέβαια, και πιο πρακτικοί λόγοι που επιβεβαιώνουν τη σημασία της ιστορικής διαδρομής του ραδιοφώνου στην Ελλάδα. Η Ιστορία μπορεί να φανερώσει απροσδόκητες ομοιότητες με τη σύγχρονη πραγματικότητα ή ακόμη την προσδοκία. Οι εποχές υψηλής δημιουργικής και εν γένει πολιτιστικής άνθησης του ραδιοφώνου καλλιεργούν ενδεχομένως πρότυπα για το παρόν και το μέλλον. Για το λόγο αυτό, η γνώση του παρελθόντος μπορεί να μετουσιωθεί σε κίνητρο δημιουργίας, πηγή έμπνευσης.

Η ιστορία του ραδιοφώνου στην Ελλάδα, από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα μέχρι το κομβικό σημείο του 1987, πρώτο και εισαγωγικό κεφάλαιο της έρευνας του Ινστιτούτου Οπτικοακουστικών Μέσων για τη σύγχρονη ραδιοφωνία στη χώρα μας, έχει ως στόχο τη διπλή ωφέλεια της αναδρομής στο παρελθόν: ευελπιστεί να συμβάλει στον πιο αποδοτικό προσδιορισμό του παρόντος της ελληνικής ραδιοφωνίας και συγχρόνως να αποτελέσει πηγή δημιουργικού προβληματισμού για το μέλλον της.

Ο Μπρεχτ (1930, ομιλία) σε εποχές απόλυτης κυριαρχίας του ραδιοφώνου έλεγε ότι το ραδιόφωνο πρέπει σιγά σιγά να αλλάζει ρόλο: από μηχανισμός διανομής, μηχανισμός προμηθευτικός μηνυμάτων και όχι μόνο, να γίνει μηχανισμός επικοινωνίας. Θα έπρεπε να είναι ένα σύστημα όχι απλά εκπομπής, αλλά και υποδοχής. Ένα σύστημα που θα κάνει τον ακροατή όχι μόνο να ακούει αλλά και να μιλάει, να εξέρχεται, να προεκτείνεται.

Ραδιοφωνία, μια συλλογική εφεύρεση

Ο προσδιορισμός της ημερομηνίας "γένεσης" του ραδιοφώνου είναι εξίσου δυσχερής με τον εντοπισμό του εφευρέτη του¹. Όπως το σύνολο σχεδόν των επιτευγμάτων, το ραδιόφωνο είναι μια συλλογική εφεύρεση, αποτέλεσμα της επιστημονικής προόδου ερευνών σε διάφορες χώρες και της

1. Χαρακτηριστικό αυτής της δυσκολίας είναι ότι στη βιβλιογραφία της ιστορίας του ραδιοφώνου, κάθε συγγραφέας, "σχολή" ή πανεπιστημιακό ρεύμα εστιάζει σε διαφορετικές χρονολογικές αφετηρίες και εφευρέτες του Μέσου. Στο κείμενο παρατίθενται κάποιοι από τους πιο σημαντικούς. Για τη σχετική βιβλιογραφία: «Quel âge a la radio?», *Cahiers d'histoire de la radiodiffusion*, éd. Robert G., 1996, vol. 49. GORMAN L., MCLEAN D., *Media and Society in the Twentieth Century - a historical introduction*, Blackwell, Malden, 2003. ΜΠΑΡΜΠΙΕ Φ., ΛΑΒΕΝΙΠ Κ., *Ιστορία των μέσων μαζικής επικοινωνίας: από τον Ντιντερό στο Ιντερνετ*, εκδ. Δρομέας, Αθήνα, 1999.

συνέργειας διαφορετικών τεχνολογιών: της ασύρματης τηλεγραφίας και της ασύρματης τηλεφωνίας.

Η ιστορία του ραδιοφώνου φαίνεται να αρχίζει στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, όταν ο Σκωτσέζος James-Clerk Maxwell ανακαλύπτει τα ηλεκτρομαγνητικά κύματα (1864). Ο Γερμανός Heinrich Hertz αναδεικνύει την ύπαρξη των ερτζιανών κυμάτων (1887) και εγκαινιάζει μια εποχή ταυτόχρονης έρευνας σε όλο τον κόσμο².

Η ετυμολογία της λέξης ραδιόφωνο προέρχεται από τη λατινική λέξη “radius”, που σημαίνει ακτίνα και την ελληνική λέξη φωνή³.

Ο Γάλλος Edouard Branly κατασκευάζει έναν ανιχνευτή ερτζιανών κυμάτων (1890), ο Αγγλος Olivier Lodge κάνει την πρώτη επίδειξη λήψης από απόσταση 36 μέτρων (1894) και ο Ρώσος Alexandre Popon χρησιμοποιεί την κεραία με την οποία λαμβάνει τα πρώτα φυσικά σήματα: ατμοσφαιρικά παράσιτα (1895). Μέχρι εκείνη τη στιγμή, το ενδιαφέρον και ο στόχος των ερευνών είναι καθαρά επιστημονικά.

Μεγάλα ιστορικά γεγονότα του 20ού αιώνα συνδέονται με το ραδιόφωνο: δικτατορία Μεταξά, ελληνοϊταλικός πόλεμος, γερμανική κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος, επταετής δικτατορία, μεταπολίτευση.

Όταν ο Ιταλός φυσικός Guilelmo Marconi «κατέθεσε, το 1896, στη Μεγάλη Βρετανία το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας για την ασύρματη τηλεγραφία και τρία χρόνια αργότερα μετέδιδε το πρώτο ερτζιανό μήνυμα που διέσχισε τη Μάγλη, είχε συντελεσθεί για τη “Ραδιομετάδοση” ένα γεγονός ανάλογο με την

ανακάλυψη της τυπογραφίας για τον Τύπο»⁴.

Παράλληλα προωθείται και η ιδέα της ασύρματης τηλεφωνίας. Η μετάδοση της φωνής (ήχου και λόγου) μέσω ασυρμάτου επιτυγχάνεται από τον Καναδό Reginald Fessenden (1906), ενώ λίγο αργότερα ο Αμερικανός Lee de Forest θέτει σε εφαρμογή την τρίοδο ραδιοφωνική λυχνία και δίνει νέα λύση στη λήψη των ηχητικών σημάτων. Ο De Forest επιτυγχάνει και την πρώτη εξωτερική μετάδοση μουσικής παράστασης από το Metropolitan Opera House της Νέας Υόρκης (1910). Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '10 εμφανίζονται στις ΗΠΑ οι πρώτοι “πειρατές” της ασύρματης επικοινωνίας: πρόκειται για ραδιοερασιτέχνες από διάφορες περιοχές οι οποίοι συνομιλούν. Το φαινόμενο που τότε ονομάστηκε η «ραδιοφωνία των γειτόνων» παρατηρείται σε όλο τον κόσμο μέχρι και σήμερα, με μεμονωμένους ερασιτέχνες ή συλλόγους ραδιοερασιτεχνών. Στην Ευρώπη, ο Βέλγος Robert Goldschmitt και ο Γάλλος Raymont Brailard αναμεταδίδουν την πρώτη ευρωπαϊκή εκπομπή με ψυχαγωγικό χαρακτήρα: ένα κονσέρτο κλασικής μουσικής αφιερωμένο στη βασίλισσα του Βελγίου (1914).

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος φαίνεται να διακόπτει προσωρινά την προώθηση του ραδιοφώνου ως μέσου ψυχαγωγίας, εξοικειώνει όμως ένα αξιόλογο τμήμα του πληθυσμού με το χειρισμό της ασύρματης επικοινωνίας. Η ασύρματη τηλεγραφία χρησιμοποιείται ήδη ευρέως στην ναυσιπλοΐα, ιδιαίτερα μετά το ναυάγιο του Τιτανικού (1912) και οι στρατιωτικές δυνάμεις ξηράς της εποχής εξοπλίζονται με αντίστοιχα συστήματα. Στην αεροπορία, έπειτα από αρκετές δοκιμές, πραγματοποιούνται απ' ευθείας συνδέσεις τηλεγραφίας και τηλεφωνίας

2. Ο Γερμανός φυσικός Heinrich Hertz (1857 – 1894) μέσω των πειραμάτων του απέδειξε ότι τα ηλεκτρικά σήματα μπορούν να μεταδίδονται στον αέρα, όπως είχαν προβλέψει ο James Clerk Maxwell και ο Michael Faraday και αυτό το φαινόμενο (η ηλεκτρομαγνητική ακτινοβολία δηλαδή) αποτελεί τη βάση της εφεύρεσης του ραδιοφώνου. Επιπλέον ο Hertz απέδειξε ότι ένα ηλεκτρομαγνητικό κύμα μπορεί να εντοπιστεί και να διαχωριστεί από ένα άλλο ηλεκτρομαγνητικό κύμα όταν αυτά εκπέμπουν σε διαφορετική συχνότητα. Ο Hertz λοιπόν εισήγαγε τον όρο συχνότητα και προς τιμή του η μονάδα μέτρησης των συχνοτήτων ονομάστηκε Χερτζ (Hz) (1Hz= 1 κύκλος ανά δευτερόλεπτο).

3. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας: Με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα, 2002.

4. ΚΛΕΙΑΜΑΚΗ Ο., *ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΟΠΤΙΚΟΑΚΟΥΣΤΙΚΩΝ ΜΕΣΩΝ, Ο Οπτικοακουστικός Τομέας στην Ελλάδα*, Ευρωπαϊκή Επιτροπή - Αντιπροσωπεία στην Ελλάδα, Αθήνα, 2003, σελ. 69.

(1916)⁵. Η ασύρματη επικοινωνία παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην έκβαση των στρατιωτικών επιχειρήσεων των συμμαχικών δυνάμεων και ταυτόχρονα επιτρέπει στη Γερμανία τη διατήρηση διπλωματικών σχέσεων με τις ουδέτερες χώρες.

Μετά τον Πόλεμο, οι ενσύρματες επικοινωνίες θεωρούνται πλέον ξεπερασμένες. Τα ισχυρά κράτη δεν θέλουν να εξαρτώνται από καλωδιακά συστήματα που ελέγχονται και διασχίζουν άλλα κράτη με τα οποία απαιτούνται καλές διεθνείς σχέσεις. Προωθείται, λοιπόν, η ασύρματη επικοινωνία και υποστηρίζεται η εγχώρια βιομηχανία και η συνέργεια με τις ταχυδρομικές υπηρεσίες. Η αγγλική εταιρεία Marconi's Wireless Co Ltd κυριαρχεί στην Ευρώπη. Η θυγατρική της στις ΗΠΑ συμμετέχει στο ισχυρό τραστ Radio Corporation of America (RCA). Η Γερμανία έχει ήδη προωθήσει τη δική της δυναμική εταιρεία, την Telefunken. Τέταρτη δύναμη της ασύρματης τηλεγραφίας καθιερώνεται η Γαλλία με την εταιρεία Compagnie Sans Fil (CSF).

Από τις αρχές της δεκαετίας του '20, οι υπηρεσίες τηλεπικοινωνιών (συνδέσεις για ανταλλαγή τηλεγραφικών ή τηλεφωνικών μηνυμάτων από ένα πομπό σε ένα δέκτη) και οι υπηρεσίες ραδιομετάδοσης (εκπομπή ηχητικών προγραμμάτων, προορισμένων σε ένα μεγάλο αριθμό μικρών δεκτών) αποκλίνουν, παρ' όλο που οι τεχνικές τους μένουν όμορες και κάποιες φορές πανομοιότυπες.

Από τη δεκαετία του '60, την εποχή των δορυφόρων και της τηλεματικής, οι δύο αυτές κατηγορίες υπηρεσιών οδεύουν προς μια νέα σύγκλιση, την ίδια περίοδο που τα ομοαξονικά καλώδια και οι οπτικές ίνες συνδέουν τις καλωδιακές τηλεπικοινωνίες με την ανάπτυξη της τηλεόρασης⁶.

Οι ίδιες τεχνολογίες συγκλίνουν αργότερα για να δημιουργήσουν το ψηφιακό δίκτυο του Internet που δίνει νέα δίοδο εκπομπής στο ραδιόφωνο⁷.

Σε παράλληλη πορεία με την παγκόσμια ιστορία του ραδιοφώνου κινείται η ραδιοφωνία στην Ελλάδα συμμετέχοντας στις εξελίξεις, τηρουμένων των αναλογιών των ιστορικοπολιτικών γεγονότων.

Ελληνική πειραματική εποχή (1902 – 1928)

Χάρη σε πανεπιστημιακές ή ιδιωτικές πρωτοβουλίες, καθώς και στις ανάγκες εκσυγχρονισμού του ελληνικού στρατού, η Ελλάδα γνωρίζει σχετικά νωρίς τα πλεονεκτήματα της ασύρματης επικοινωνίας. Αντίθετα, η κρατική δραστηριοποίηση σε σχέση με το ραδιόφωνο ως μαζικό Μέσο σημειώνεται αργότερα στην Ελλάδα.

Πρώτη απόπειρα: Πολεμικό Ναυτικό

Ηδη από τις αρχές του 20^{ού} αιώνα πραγματοποιείται η πρώτη απόπειρα πειραματικού σταθμού Ασύρματης Τηλεγραφίας (1902)⁸, δέκα περίπου χρόνια αφού γίνεται γνωστή σε Ευρώπη και Αμερική. Από το 1907, ο στόλος του Πολεμικού Ναυτικού εφοδιάζεται με ασύρματους τηλεγράφους⁹. Αφού η νέα τεχνολογία γίνεται αναπόσπαστο στοιχείο της τότε σύγχρονης ναυσιπλοΐας, ιδρύεται μια νέα υπηρεσία στο Πολεμικό Ναυτικό (1911): η Διεύθυνση Ραδιοηλεκτρολογίας του Υπουργείου Ναυτικών (ΔΡΥΝ). Από τις πρώτες μέριμνες της νέας Διεύθυνσης είναι η δημιουργία της Σχολής Ραδιοτηλεγραφητών για την εκπαίδευση ειδικευμένων αξιωματικών.

Μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι πληροφορίες και η τεχνογνωσία για ευρύτερη χρήση των ασύρματων επικοινωνιών έρχονται από το εξωτερικό και το ελληνικό κράτος σπεύδει με ειδικό νόμο (1920) να εξασφαλίσει την αποκλειστική χρήση τους. Ισως

5. MEADEL C., *Histoire de la radio des années trente*, Anthropos-INA, Paris, 1994, p. 23.

6. ALBERT P., TUDESQ A.-J., *Histoire de la radio-télévision*, Que sais-je? PUF, Paris, 1995, p. 13.

7. VASSILAKI Z., *Le passage de la Radio sur Internet: évolution, transformations et usages*, Université Paris VIII, Paris 2001, p.21 (αδημοσ.).

8. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ Κ., ΛΑΜΠΡΙΝΟΣ Μ., ΝΟΜΙΚΟΣ Κ., *Ελληνική Ραδιοφωνία*, Οργάνωση "Ράδιο Καραγιάννη", Αθήνα, 1952, σελ. Ε42.

9. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ., *Από την αναμονή στην αναγνώριση: Η πορεία του ελληνικού ραδιοερασιτεχνισμού*, Ραδιοτηλεπικοινωνίες, Αθήνα, 2000.

από ανησυχία μήπως η εξαιρετική νέα τεχνολογία φύγει από τα πλαίσια της στρατιωτικής χρήσης, το ελληνικό κράτος θέτει τον πρώτο κανονισμό με τον οποίο επιχειρεί να κατοχυρώσει την απόλυτη κυριαρχία του. Πολύ σύντομα, η ΔΡΥΝ προχωρεί και στην πρώτη απόπειρα ραδιοφωνικής εκπομπής (1923) με τη χρήση ασύρματης τηλεφωνίας.

Εν μέσω της περιοριστικής κρατικής πολιτικής, η είδηση για τη χρήση του ραδιοφώνου ως νέου μέσου ψυχαγωγίας και επικοινωνίας καταφθάνει από το εξωτερικό: ήδη λειτουργεί ο πρώτος ιδιωτικός ραδιοφωνικός σταθμός «ΚΔΚΑ» στις ΗΠΑ και ο πρώτος δημόσιος, «PCGG», στην Ολλανδία (1920). Αυτές οι ειδήσεις ενθαρρύνουν περαιτέρω ελληνικές πρωτοβουλίες.

Πυρήνες ερευνητικής, ιδιωτικής πρωτοβουλίας

Το φαινόμενο της μεταφοράς ηλεκτρικών σημάτων που μπορούν να αναπαράγουν ακόμη και την ανθρώπινη φωνή, ενδιαφέρει άμεσα το τμήμα Φυσικής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ο επιμελητής Κ. Πετρόπουλος προβαίνει σε επιδείξεις ασύρματης επικοινωνίας (1922). Παράλληλα, δημοσιεύει σειρά άρθρων (1924 - 27) για την εξέλιξη της ασύρματης τεχνολογίας και την ιδέα της μαζικής χρήσης του ραδιοφώνου, που είναι σε πλήρη εξέλιξη σε Αμερική και Ευρώπη.

Ο πρώτος πυρήνας ερασιτεχνών του ασυρμάτου οργανώνεται επίσης από τον ίδιο ερευνητή, στη «Σχολή Μεγαρέως» και πραγματοποιεί ραδιοφωνική εκπομπή, κατόπιν ανακοίνωσης στον Τύπο η οποία ακούγεται από τους ελάχιστους δέκτες που υπήρ-

χαν τότε στην Αθήνα (1925)¹⁰. Λίγο αργότερα, συστήνεται και η «*Ενωσις Ελλήνων Ερασιτεχνών Ασυρμάτου*». Οι άδειες δεκτών που έχουν εκδοθεί από την κρατική υπηρεσία φτάνουν τις εκατό. Την εποχή εκείνη και για μεγάλο χρονικό διάστημα, οι δέκτες εισάγονται από το εξωτερικό και η εμπορική τους διάθεση ελέγχεται από το κράτος που εκδίδει άδειες χρήσης στους αγοραστές¹¹.

Ενας άλλος σύλλογος, ο «*Ομιλος Φίλων Ασυρμάτου*», ιδρύεται την ίδια εποχή με έδρα την αίθουσα «*Παρνασσός*» στην Αθήνα (1927). Οι δύο σύλλογοι ερασιτεχνών πραγματοποιούν καθημερινές συναντήσεις και αρχίζουν να διαδίδουν τον ενθουσιασμό της ασύρματης επικοινωνίας στο ευρύ κοινό. Οι άδειες δεκτών έχουν φθάσει περίπου τις τετρακόσιες¹². Στο άλλο μεγάλο αστικό κέντρο της χώρας, στη Θεσσαλονίκη, αρχίζει τις πρώτες πειραματικές εκπομπές του ο αντιπρόσωπος ηλεκτρικών συσκευών Χ. Τσιγγιρίδης (1925). Πρόκειται για ιδιώτη ο οποίος μεταφέρει τεχνογνωσία και το πάθος του ερασιτέχνη από το εξωτερικό όπου έζησε και σπούδασε. Σύντομα, ένας πυρήνας φίλων των προσπαθειών αυτών οργανώνεται με την ονομασία «*Ραδιοφωνικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης*» (1928).

Την ίδια εποχή και παρά τη σχετικά πρόσφατη εμφάνιση των πρώτων ραδιοφωνικών σταθμών του κόσμου, το νέο μέσο έχει σημειώσει θεαματική άνοδο στις δυτικές χώρες. Μέχρι το 1925, 578 ιδιωτικοί σταθμοί λειτουργούν στις ΗΠΑ και 22 στην Αγγλία¹³. Λόγω της δύναμης του μέσου σε όλα τα εξελιγμένα κράτη ιδρύονται ραδιοφωνικοί σταθμοί μέχρι το τέλος της δεκαετίας του '20. Στην Ελλάδα, το ραδιόφωνο κάνει την εμφάνισή του πριν από τη δεκαετία του '30.

10. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ Κ., ΛΑΜΠΡΙΝΟΣ Μ., ΝΟΜΙΚΟΣ Κ., *op. cit.*, σελ. Ε110.

11. Η επιβολή ετήσιας συνδρομής θα καθιερωθεί με την ίδρυση του πρώτου κρατικού ραδιοφωνικού φορέα (Υπηρεσία Ραδιοφωνικών Εκπομπών, ΥΠΕ, 1936).

12. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ Γ., «Αισιοδοξία για το "Εδώ Αθήναι"», *Ραδιοτηλέοραση*, 17-23 Δεκεμβρίου 1994, τεύχ. 1296, σελ. 11.

Για τις αριθμητικές αναφορές του παρόντος κειμένου χρησιμοποιήθηκαν κυρίως οι εξής πηγές: ΑΝΩΤΑΤΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ, *Περί εγκαταστάσεως ραδιοφωνικού σταθμού εν Ελλάδι: γνωμοδότησις - εισήγησις - εκθέσεις*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα, 1934. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ Κ., ΛΑΜΠΡΙΝΟΣ Μ., ΝΟΜΙΚΟΣ Κ., *op. cit.*

13. ALBERT P., TUDESQ A-J., *op. cit.*, p. 13-15.

Ο πρώτος ραδιοφωνικός σταθμός στην Ελλάδα (1928 - 1946)

Ενας φιλόδοξος και πρωτοπόρος ιδιώτης ανοίγει το δρόμο της ελληνικής ραδιοφωνίας και μάλιστα όχι από την Αθήνα, αλλά από τη Θεσσαλονίκη.

Ο Χρήστος Τσιγγιρίδης σπούδασε ηλεκτρολόγος μηχανικός στη Γερμανία, όπου και πρωτογνώρισε το ραδιόφωνο. Επιστρέφοντας στην Ελλάδα γίνεται αντιπρόσωπος ηλεκτρικών, κινηματογραφικών και ραδιοφωνικών συσκευών στη Θεσσαλονίκη και συλλαμβάνει το εξής επιχειρηματικό σχέδιο: την ίδρυση ραδιοφωνικού σταθμού με σκοπό να κάνει αργότερα παραγωγή ραδιοφωνικών συσκευών στην Ελλάδα και να τις διαθέτει στο κοινό.

Αυτή η επιχειρηματική ιδέα, που δεν διαφέρει πολύ από το μοντέλο της εξέλιξης του ιδιωτικού ραδιοφώνου στην Αμερική, αλλά και σε ορισμένες περιπτώσεις στην Ευρώπη, φαινόταν πολύ τολμηρή για την Ελλάδα σε μια εποχή που το κράτος είχε ήδη εξασφαλίσει την αποκλειστικότητα των ερτζιανών.

Μια ιστορική συγκυρία δίνει τη δυνατότητα στον Τσιγγιρίδη να εισαγάγει με αξιώσεις την ιδέα του ραδιοφωνικού σταθμού: η λειτουργία της Διεθνούς Εκθεσης Θεσσαλονίκης (1926).

Ως αντιπρόσωπος μιας νέας τεχνολογικής «επανάστασης» που κατακλύζει την Ευρώπη, καταφέρνει να πάρει άδεια λειτουργίας του σταθμού του στο πλαίσιο της Διεθνούς Εκθεσης.

Στήνει ένα στούντιο, μια κεραία και ασύρματους ραδιοφωνικούς δέκτες, τους οποίους χρησιμοποιεί σαν μεγάφωνα στο χώρο της έκθεσης: έτσι, η πρώτη επαφή του κοινού με το ραδιόφωνο γίνεται από τους δέκτες-μεγάφωνα (οι κάτοχοι δεκτών είναι ελάχιστοι ακόμη), σε συνθήκες συναυλίας, σε μια πιο συλλογική σχέση πομπού και δέκτη, που

όμως σε τίποτα δεν μειώνει τη μαγεία της πρώτης επαφής.

Εκπομπή, εμβέλεια, δέκτες, προγράμματα

Ο Ραδιοφωνικός Σταθμός Τσιγγιρίδη ιδρύεται επίσημα το 1928, εδρεύει στις εγκαταστάσεις της Διεθνούς Εκθεσης Θεσσαλονίκης και εκπέμπει σύμφωνα με την άδειά του, κάθε χρόνο κατά τη δεκαπενθήμερη ή εικοσαήμερη διάρκεια της έκθεσης¹⁴. Διαθέτει αρκετά ισχυρό πομπό για την εποχή: 200 W αρχικά και κατόπιν 500 W (1931). Λόγω της πρωτοπορίας του -είναι επίσης ο πρώτος ραδιοσταθμός των Βαλκανίων- και της τεχνολογικής του πληρότητας, ο σταθμός έχει μεγάλη γεωγραφική και ακροαματική εμβέλεια.

Ειδικά στην περιοχή της Μακεδονίας μπορεί να ακούγεται με τη χρήση ενός απλού δέκτη, ενώ σύμφωνα με ρεπορτάζ της εφημερίδας «Μακεδονία», ο σταθμός Τσιγγιρίδη ακούγεται στο Βελιγράδι, στο Γαλάτσι της Ρουμανίας, στην Κωνσταντινούπολη, στη Σμύρνη, στην Κρήτη και στην Αλεξάνδρεια, ακόμη και στο Παρίσι¹⁵!

Η παρουσία του στην Έκθεση της Θεσσαλονίκης υπήρξε η μεγαλύτερη και πιο πετυχημένη καμπάνια προώθησης της χρήσης του ραδιοφώνου.

Καλλιέργησε ραδιοφωνική συνήθεια και προσμονή ακρόασης εισάγοντας δυναμικά τον τεχνολογικό νεωτερισμό στην αγορά της πόλης. «...μόλις από τα τέλη της δεκαετίας του '20 υπήρχαν περισσότερα από 5.000 ραδιόφωνα στη Μακεδονία, γεγονός που αποδίδεται στη λειτουργία του ραδιοσταθμού Τσιγγιρίδη, ενώ στην Αττική υπήρχαν περίπου 200»¹⁶. Ακόμη κι αν η πληροφορία, που δεν μπορεί να διασταυρωθεί, είναι κατά το ήμισυ αληθινή, καταδεικνύει την κατακόρυφη και εντυπωσιακή αποδοχή του νέου μέσου στο κοινό της

14. ΠΛΕΧΟΒΑ Ο., *Το πρώτο ελληνικό ραδιόφωνο... και το πρώτο των Βαλκανίων*, εκδ. Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη, 2002, σελ. 43.

15. ΤΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ Γ., «Προσοχή, προσοχή, εδώ ο ραδιοφωνικός σταθμός Θεσσαλονίκης και ολόκληρος η πολυτάραχος ιστορία του», *Μακεδονία*, 16 Μαΐου 1936.

16. ΚΛΕΙΑΜΑΚΗ Ο., *ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΟΠΤΙΚΟΑΚΟΥΣΤΙΚΩΝ ΜΕΣΩΝ*, *op. cit.*, σελ. 74.

«Ραδιόφωνο ΕΡΤ 3: Από το χθες στο σήμερα», *Πρακτικά Διημερίδας 10-11 Ιανουαρίου 1997*, ΕΡΤ 3, Θεσσαλονίκη, 1997, σελ. 40.

Θεσσαλονίκης. Χωρίς αμφιβολία, το κοινό του Σταθμού Τσιγγιρίδη αρχίζει να αποκτά ραδιοφωνική συνείδηση πολύ πριν εμφανιστεί η ελληνική κρατική ραδιοφωνία¹⁷.

Τα προγράμματα περιλαμβάνουν τους πρώτους πολιτικούς χαιρετισμούς, ειδήσεις της Διεθνούς Εκθεσης, πλούσιο μουσικό ρεπερτόριο κλασικής και σύγχρονης, ελληνικής και ξένης μουσικής, ακόμη και διαφημίσεις. Επίσης, ο σταθμός αναμεταδίδει τις συναυλίες και τα μελοδράματα των μεγαλύτερων μουσικών κέντρων της Ευρώπης, ενώ με την πάροδο του χρόνου κάνει την παραγωγή δικών του πολιτιστικών εκπομπών με προσκεκλημένους καλλιτέχνες της εποχής, αλλά και θεατρικά, μουσικά σχήματα. Η στενή συνεργασία του με την εφημερίδα «Μακεδονία» της Θεσσαλονίκης κατέδειξε για πρώτη φορά τη συμπληρωματικότητα των δύο Μέσων, τα οποία ζουν στιγμές δόξας και κερδίζουν το ενδιαφέρον του κοινού χάρη στις συμπράξεις τους¹⁸.

Για την ιστορία του Σταθμού Τσιγγιρίδη, αξίζει να σημειωθεί η απόκτηση της πολυπόθητης άδειας μόνιμης λειτουργίας του ανεξάρτητα από τη Διεθνή Εκθεση (1936), καθώς και η ακμή του στο διάστημα μέχρι τον Πόλεμο. Κατά την περίοδο της Κατοχής, οι Γερμανοί επιτάσσουν το σταθμό και παραγκωνίζουν το δημιουργό του.

Με την απελευθέρωση, ο πομπός περιέρχεται στις δυνάμεις του ΕΑΜ, λειτουργεί μερικούς μήνες μετά στη Βέροια, μέχρι την τελική μεταφορά του στη Θεσσαλονίκη, όπου εκπέμπει την τελευταία περίοδο της λειτουργίας του, 1945-1946, προσφέροντας ψυχαγωγικά και λαϊκά προγράμματα.

Συνοψίζοντας τα κύρια στοιχεία της πρωτοπορίας της ελληνικής ραδιοφωνίας σημειώνεται ότι, όπως συνέβη σε πολλές χώρες, έτσι και στην Ελλάδα, το “ταξίδι” της ραδιοφωνίας - ραδιομετάδοσης ξεκινάει ουσιαστικά από ιδιωτικές πρωτοβουλίες. Κατόπιν, ο κρατικός μηχανισμός αντιλαμβάνεται το μέγεθος του

διακυβεύματος ή πιέζεται να επενδύσει στο Μέσο λόγω οικονομικών ή πολιτικών συμφερόντων. Στην κρίσιμη πρώτη περίοδο του ραδιοφώνου ως Μέσου, η εξέλιξή του καθορίζεται τόσο από τις κοινωνικές συνθήκες όσο και από την τεχνολογική εξέλιξη, τη δυνατότητα βιομηχανοποίησης των συστημάτων εκπομπής και λήψης, αλλά και την πρωτοβουλία ορισμένων ιδιωτών, επαγγελματιών και ερευνητών, οι οποίοι “επενδύουν” στη νέα τεχνολογία και στο νέο τρόπο επικοινωνίας. Η κυριότερη συμβολή του Ράδιου Τσιγγιρίδη συνίσταται στο ότι δημιουργεί ένα πρώιμο ραδιοφωνικό πολιτισμό και συντελεί στην επιτάχυνση των διεργασιών για την ίδρυση ραδιοφωνικών σταθμών σε όλη την επικράτεια.

Πότε το ραδιόφωνο παύει να είναι πειραματικό; Αν μέχρι την εμφάνισή του οι απόπειρες ραδιοφωνικής εκπομπής ήταν πειραματικές και αποσπασματικές, το Ράδιο Τσιγγιρίδη υπήρξε ο πρώτος οργανωμένος σταθμός με όλα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν το Μέσο:

- Τακτική και όχι μεμονωμένη ή έκτακτη εκπομπή σήματος.
- Σταθερή και αδιάκοπη λειτουργία, με τη σύσταση προγράμματος συνεχούς ροής.
- Μετάδοση προγραμμάτων ενημέρωσης και ψυχαγωγίας μέσω συστήματος ερτζιανής μετάδοσης του ήχου.
- Στελέχωση από τακτικό τεχνικό προσωπικό, εκφωνητές, δημοσιογράφους.
- Λήψη εκπομπών από ευρύ κοινό (μαζικό ακροατήριο) και όχι μόνο από ερασιτέχνες.
- Ανακοίνωση - γνωστοποίηση του ραδιοφωνικού προγράμματος στον Τύπο.

Συγχρόνως, όμως, σε όλη την επικράτεια, ακόμη και εντός Θεσσαλονίκης, οι περισσότεροι Έλληνες αγνοούν ακόμη την ύπαρξη και τη λειτουργία του ραδιοφώνου, που είναι κάτι περισσότερο από είδος πολυτελείας.

17. Ο Ραδιοφωνικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης (1928) συνένωσε τους κατόχους ραδιοφωνικών δεκτών με στόχο την ηθική, τεχνική και οικονομική υποστήριξη του Σταθμού Τσιγγιρίδη.

18. ΤΥΡΟΒΟΥΖΗΣ Ν., *Ο πρώτος ραδιοφωνικός σταθμός στην Ελλάδα, 1928-1947: η συνέργεια του Ράδιου Τσιγγιρίδη με την εφημερίδα «Μακεδονία»*, Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης, Αθήνα, 2004, (αδημ.σ.).

Κρατική εμπλοκή και εδραίωση του Μέσου (1930-1941)

Στα τέλη της δεκαετίας του '20 η δυναμική του νέου Μέσου αρχίζει να ξεδιπλώνεται σε όλο τον κόσμο. Στην Ευρώπη οι κυβερνήσεις έχουν προχωρήσει σε ίδρυση ραδιοφωνικών σταθμών δημιουργώντας το μοντέλο της δημόσιας ραδιοφωνίας.

Στην Ελλάδα, οι ιδιωτικές και ερευνητικές πρωτοβουλίες, αλλά και οι εισηγήσεις πρωτοπόρων στελεχών της κρατικής υπηρεσίας πληθαίνουν. Ταυτόχρονα, δημιουργείται σταδιακά ένα κοινό ραδιοφώνου, οι δέκτες αυξάνονται και η ακρόαση εκπομπών από το εξωτερικό μεγαλώνει. Είναι χαρακτηριστικό ότι κυκλοφορούν ήδη δύο περιοδικά ραδιοφωνικού ενδιαφέροντος («Πρόγραμμα Ραδιοφώνου», «Ραδιοπρόγραμμα») με τα προγράμματα των ξένων ραδιοσταθμών. Μπορεί το ραδιόφωνο να είναι ακόμη είδος πολυτελείας, αλλά η μαζική του αποδοχή θεωρείται ήδη προδιαγεγραμμένη. Ολοι αυτοί οι παράγοντες δημιουργούν κλίμα πίεσης, το οποίο υποχρεώνει το κράτος να κινήσει τις διαδικασίες ίδρυσης ραδιοφωνικού σταθμού.

Πρώτες απόπειρες ίδρυσης κρατικής ραδιοφωνίας

Μέσα σ' αυτό το κλίμα κίνησης και ενθουσιασμού, το κράτος κάνει την πρώτη απόπειρα, προκηρύσσοντας διαγωνισμό για τη δημιουργία ραδιοφωνικού σταθμού (1929). Οι ξένες εταιρείες (η αμερικανική Ντίρχαμ, η αγγλική Marconi και η γερμανική Telefunken) δείχνουν ενδιαφέρον, αλλά οι επιχειρηματικές φιλοδοξίες αναδεύονται με τα αντίπαλα πολιτικά συμφέροντα της εποχής, με αποτέλεσμα όλες οι απόπειρες να στέφονται με απόλυτη αποτυχία. Χαρακτηριστικό της κατάστασης είναι το χρονικό των διαδοχικών προκηρύξεων, κυρώσεων και ακυρώ-

σεων συμβάσεων, καθώς και των δικαστικών διενέξεων που σημειώνονται αυτό το διάστημα¹⁹.

Ομως, το ραδιόφωνο έχει ήδη κερδίσει το κρατικό και δη πολιτικό ενδιαφέρον. Η πρώτη πολιτική και μάλιστα προεκλογική ραδιοφωνική ομιλία θα εκφωνηθεί από τον τότε πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο από τις εγκαταστάσεις της ΔΡΥΝ στο Βοτανικό (1930). Τον ίδιο χρόνο, γίνεται δεύτερη απόπειρα συμφωνίας η οποία κυρώνεται με νόμο, αλλά λόγω δικαστικής διαμάχης με το Δημόσιο οδηγείται μοιραία σε αδιέξοδο²⁰. Επειτα από χρονοβόρες δικαστικές διαμάχες κρίνεται η τρίτη κατά σειρά απόπειρα εγκατάστασης της ραδιοφωνίας στην Ελλάδα (1934), η οποία καταλήγει για άλλη μια φορά σε αποτυχία.

Ωστόσο, η πολιτική εξουσία αρχίζει να αντιλαμβάνεται τη δύναμη του Μέσου και την αμεσότητα που μπορεί να έχει στο ακροατήριο και δίνει την πολυπόθητη και ανεπίσημη συγκατάθεση στον τμηματάρχη του Τμήματος Ασυρμάτου του υπουργείου Συγκοινωνίας, Σ. Ελευθερίου, να λειτουργήσει για ενάμιση περίπου χρόνο το ραδιοφωνικό Σταθμό Πειραιά ή Σταθμό των ΤΤΤ (υπηρεσίας Ταχυδρομείων, Τηλεγραφείων, Τηλεφωνείων) το 1935. Λόγω έλλειψης θεσμικού πλαισίου δημιουργούνται προβληματισμοί για την οργάνωση, τα προγράμματα, το ρόλο του ραδιοφώνου και τη σχέση του με το ακροατήριο. Ο ημικρατικός ραδιοφωνικός σταθμός εκπέμπει σε ακτίνα 300 χιλιομέτρων και αποκτά ρόλο σε μια ταραγμένη πολιτικά περίοδο, μεταδίδοντας μάλιστα και εκλογικά αποτελέσματα.

Η ώρα της κρατικής ραδιοφωνίας: δικτατορία Μεταξά

Με το διεκπεραιωτικό και απολυταρχικό τρόπο που χαρακτηρίζει κάθε ολοκληρωτικό καθεστώς, η δικτατορία Μεταξά είναι παραδόξως αυτή που αποδεδειμμένη τη ραδιοφωνία από τις πολιτικές

19. *Περί εγκαταστάσεως ραδιοφωνικού σταθμού εν Ελλάδι*, ορ. cit.

20. Η δεύτερη αυτή απόπειρα σύμβασης κυρώθηκε με το ν. 4551/1930 για να διαλυθεί τελικά πεντέμισι χρόνια μετά με τον α.ν. της 19/20 Νοεμβρίου 1935 (Εφ. της Κυβ. 1935, Α', σελ. 581).

ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ Π. Δ., *Ραδιοτηλεόραση και Σύνταγμα*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1989, σελ. 19.

εμπλοκές συμφερόντων. Αμέσως μετά την κατάληψη της εξουσίας, η νέα κυβέρνηση προκηρύσσει έναν ακόμη διεθνή διαγωνισμό (1936) κατακυρώνοντας το έργο στη γερμανική εταιρεία Telefunken. Η εταιρεία προμηθεύει ένα ραδιοφωνικό πομπό και το κράτος διαθέτει σημαντικό ποσό για τις εγκαταστάσεις του ραδιοσταθμού. Την ίδια χρονιά ιδρύεται η Υπηρεσία Ραδιοφωνικών Εκπομπών (ΥΡΕ)²¹, η οποία υπάγεται στο υπουργείο Συγκοινωνίας, όπως όλες οι υπηρεσίες ασύρματης επικοινωνίας. Σύντομα, το νέο υπουργείο Τύπου και Τουρισμού, υπεύθυνο για τις τακτικές ενημέρωσης και προσέγγισης του πληθυσμού, θα αποσπάσει την υπηρεσία ραδιοφώνου την οποία θα μετονομάσει σε Διεύθυνση Ραδιοφωνίας.

Ο Ραδιοφωνικός Σταθμός Αθηνών, πρώτος κρατικός ραδιοσταθμός, εγκαινιάζεται το 1938, δέκα ολόκληρα χρόνια μετά τη λειτουργία του πρώτου ιδιωτικού ραδιοφωνικού σταθμού. Η οργάνωση της υπηρεσίας ραδιοφωνικής παραγωγής του σταθμού περιλαμβάνει τρία τμήματα:

■ **Τμήμα μουσικών προγραμμάτων:** Η μουσική αποτελεί την πρώτη παροχή περιεχομένου των επενδυτών του ραδιοφώνου που εμπνεύστηκαν τη μαζική παραγωγή “μουσικών κουτιών” οικιακής χρήσης. Στην εξέλιξη της ιστορίας, η σχέση ραδιοφώνου και μουσικής είναι αλληλένδετη. Γι’ αυτό το απαραίτητο ραδιοφωνικό συστατικό συστήνεται Ορχήστρα του Ραδιοφωνικού Σταθμού και κατασκευάζεται ειδικό στούντιο για τις αναμεταδόσεις “σοβαρής”, όπως συνηθίζονταν να αποκαλείται η κλασική, μουσικής.

■ **Τμήμα ομιλιών** (με την αρμοδιότητα όλων των εκπομπών λόγου και των ειδήσεων): Η πληροφόρηση θεωρείται εξ αρχής δεδομένη αποστολή του ραδιοφώνου. Η αξιοποίηση έμφυχου δυναμικού

της έντυπης δημοσιογραφίας από το ραδιόφωνο δημιουργεί μια σχέση σύγκλισης των δύο μέσων, όπως αυτή που δημιουργήθηκε μεταξύ του Ράδιου Τσιγγιρίδη και της εφημερίδας «Μακεδονία».

■ **Τμήμα θεατρικών εκπομπών:** Η τέχνη του θεάτρου στο ραδιόφωνο είναι ένα μοντέλο ψυχαγωγικού προγράμματος που έρχεται από την Αγγλία. Το ελληνικό ραδιόφωνο το αγκαλιάζει αμέσως και αποτελεί έναν από τους πιο λαμπρούς πόλους πολιτιστικής και καλλιτεχνικής δημιουργίας στην ιστορία του. Σ’ αυτό το τμήμα ανήκουν και οι παιδικές εκπομπές με λαμπρό παράδειγμα την «Ωρα του παιδιού» της ιστορικής Θείας Λένας, της Αντιγόνης Μεταξά η οποία ήταν η πρώτη που μετέδιδε την αλληλογραφία, τα ποιήματα και τα παραμύθια των μικρών ακροατών²².

Το σήμα της ελληνικής κρατικής Ραδιοφωνίας, αυτό που θα αποτελέσει εθνικό ηχητικό έμβλημα, ηχητική εκπροσώπηση που αποδίδει πληρέστερα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του Έθνους, θα προκαλέσει πολλές συζητήσεις και αντιδράσεις. Τελικά επιλέγεται η μελωδία του «Τσοπανάκου», ως αντιπροσωπευτική της μουσικής εθνικής ταυτότητας²³.

Προσδοκίες και χρήσεις: ο πολιτικός ρόλος του ραδιοφώνου

Το σύνδρομο του «ουτοπικού μύθου του μοντέρνου» είναι κάτι που ακολουθεί κάθε νέα σημαντική τεχνολογική εφεύρεση²⁴. Ετσι και το ραδιόφωνο δημιουργεί ένα νέο συλλογικό μύθο: από τη φύση του καταρρίπτει τα όρια του χώρου και εν δυνάμει τα σύνορα των κρατών, ενώνοντας λαούς. Η παγκοσμιοποίηση είναι ένα πάντα επίκαιρο ιδανικό²⁵. Κάνει ορισμένους να φαντάζονται ότι είναι ένα θαυμάσιο εργαλείο για την επίτευξη της παγκόσμιας

21. ΝΠΔΔ με τον α.ν. 95/1936.

22. ΚΑΡΤΕΡ Γ., πρώην δ/ντής Ραδιοφωνίας Τηλεόρασης ΕΡΤ, Συνέντευξη στο ΙΟΜ, Αθήνα, 19 Απριλίου 2005.

23. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ Γ., «Η Ιστορία της Ραδιοφωνίας», *Ραδιοτηλεόραση*, Μάιος 1994 - Δεκέμβριος 1998.

24. Κληρονομιά του φιλοσοφικού κινήματος του Θετικισμού (positivisme, 19^{ος} αι.) σύμφωνα με την οποία κάθε πρόοδος της τεχνολογίας και του ανθρώπου αντιμετωπίζεται με τρόπο θετικό: BRETON P., *L' utopie de la communication*, La Découverte, Paris, 1992. FLICHY P., *Les industries de l' imaginaire*, PUG, Grenoble, 1980.

25. BALLE F., *Médias et Sociétés*, Montchrestien, Paris, 1999, p. 776. MATTELART A., *La mondialisation de la communication*, PUF, Paris, 1998.

ειρήνης, αφού εκτιμούν ότι μπορεί να διαχειρίζεται άμεσα κρίσιμα κοινωνικά, πολιτικά και γεωπολιτικά προβλήματα.

Η ιστορία έδειξε αρκετά γρήγορα ότι η πραγματικότητα της χρήσης του Μέσου διαφέρει πολύ από τη φαντασίωση. Τη δεκαετία του '30 το ραδιόφωνο γίνεται όργανο ιδεολογικών αντιπαλοτήτων (Ισπανία), όργανο άσκησης πολιτικής επιβολής και κοινωνικού ελέγχου (Γερμανία). Πρόκειται για μια περίοδο κυριαρχίας απολυταρχικών και εθνικιστικών καθεστώτων στην Ευρώπη, όπου το ραδιόφωνο παρουσιάζεται σαν ιδανικό μέσο προπαγάνδας, χειραγώγησης των μαζών και της κοινής γνώμης (Ιταλία, Σοβιετική Ενωση). Αλλά και σε όλες τις άλλες χώρες η επικοινωνιακή λειτουργικότητα του ραδιοφώνου περιορίζεται στη μονοδιάστατη επικοινωνία από τον πομπό προς τους δέκτες, από την εξουσία προς τη μάζα (Ηνωμένο Βασίλειο, Γαλλία, Σουηδία). Ετσι δημιουργούνται τα εθνικά ραδιοφωνικά δίκτυα σαν οχήματα προώθησης των σκοπών του κράτους και η Ελλάδα δεν αποτελεί λοιπόν εξαίρεση. Θεωρείται μάλιστα πολύ πιθανό ότι η χρήση του ραδιοφώνου ως μέσου χειραγώγησης του λαού είναι η κύρια αιτία επίσπευσης των εργασιών εγκατάστασής του από τη δικτατορία Μεταξά. Για τους ίδιους λόγους, το καθεστώς πολύ σύντομα εγκαινιάζει το βραχύβιο ραδιοφωνικό σταθμό της ΕΟΝ (1939), ο οποίος απευθύνεται στην Εθνική Νεολαία και ενισχύει την κρατική προπαγάνδα.

Από την πλευρά των ακροατών, η χρήση του μέσου είναι ακόμη πολύ περιορισμένη. Το ραδιόφωνο είναι ακόμη είδος πολυτελείας. Είναι λίγοι αυτοί που έχουν τη δυνατότητα να έχουν στο σαλόνι του σπιτιού τους το ογκώδες έπιπλο του ραδιοφώνου το οποίο κατέχει πολύ σημαντική θέση: τη θέση της εστίας όπου γύρω του συναθροίζεται όλη η οικογένεια για να

απολαύσει την ακρόαση. «Στην Ελλάδα του 1940 ...σε πληθυσμό 7,3 εκατ. ατόμων, ο αριθμός των ραδιοφωνικών συσκευών υπερέβαινε μόλις τις 60 χιλιάδες (που αντιστοιχεί σε 1 ραδιοφωνική συσκευή ανά 121 άτομα)»²⁶. Σε αυτές τις πρώτες επαφές, το ραδιόφωνο λαμβάνει διαστάσεις σχεδόν μεταφυσικές και η αξιοπιστία του δύσκολα αμφισβητείται.

Στα λίγα χρόνια ελεύθερης ζωής πριν από τον επικείμενο πόλεμο, το ραδιόφωνο κερδίζει συνεχώς ακροατές. Από την αρχή της δεκαετίας του '30 καθιερώνεται σταδιακά η χρήση και η λήψη ραδιοφωνικών σταθμών του εξωτερικού. Αυξάνεται έτσι η ζήτηση ραδιοφωνικών συσκευών και οι εφημερίδες αρχίζουν να δημοσιεύουν τα προγράμματα των σταθμών. Στα μέσα της δεκαετίας, καταγράφονται επίσημα 5.000 δέκτες. Με την εμφάνιση του Σταθμού Αθηνών λειτουργεί και η Ελληνική Βιομηχανία Ραδιοφώνου (ΕΛΒΙΡΑ) και το καθεστώς μοιράζει δέκτες στη ελληνική ύπαιθρο. Σε δύο χρόνια, οι δέκτες εκτοξεύονται στις 20.000 περίπου²⁷. Μέχρι τις αρχές του '40 το ραδιόφωνο έχει γίνει ευρέως γνωστό και η εδραίωσή του ως μέσου κρατικής επικοινωνίας είναι αδιαμφισβήτητη.

Στην Αγγλία, οι δέκτες ξεπερνούν τα 9 εκατομμύρια, στη Γερμανία τα 11,5 εκατομμύρια, στη Σουηδία και στο Βέλγιο τα 1,2 εκατομμύρια δέκτες (1938). Όμως η Ελλάδα, όπως και οι περισσότερες χώρες της Νότιας Ευρώπης, έχει ήδη χάσει πολύτιμο χρόνο και μένει πίσω στη διείσδυση του μέσου στον πληθυσμό, καθώς αναλογούν λιγότερο από 10 δέκτες για 1.000 κατοίκους όπως και στην Πορτογαλία, στη Γιουγκοσλαβία, στη Βουλγαρία και στη Ρουμανία²⁸. Προωθείται τότε η ομαδική ακρόαση του ραδιοφώνου μέσω μεγαφώνων, μια χαρακτηριστική πρακτική των σύγχρονων ολοκληρωτικών καθεστώτων (Γερμανία, Ισπανία, Σοβιετική Ενωση).

26. ΧΑΙΡΕΤΑΚΗΣ Μ., «Το Λαϊκό Ραδιόφωνο στην Ελλάδα της 4ης Αυγούστου», (αδημ.σ.).

27. *Περί εγκαταστάσεως ραδιοφωνικού σταθμού εν Ελλάδι*, ορ. cit., σελ. 30.

28. ALBERT P., TUDESQ A-J., ορ. cit., p. 23-25.

Γερμανική Κατοχή: προπαγάνδα και ενίσχυση υποδομών (1940-1944)

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος που ξεσπά στην Ευρώπη δίνει στο ραδιόφωνο πολλούς και αντιφατικούς πρωταγωνιστικούς ρόλους. Ρόλους εμπυχωτή αντίστασης, διακινητή ψυχολογικού πολέμου, ακόμη και ρόλους παραπληροφόρησης με τη σύσταση των “μαύρων ραδιοφώνων”: πρόκειται για σταθμούς-φαντάσματα οι οποίοι μεταδίδουν στημένες εκπομπές, προσποιούμενοι ότι ανήκουν σε άλλο στρατόπεδο από αυτό στο οποίο πραγματικά ανήκουν. Η κρισιμότητα της χρήσης του ραδιοφώνου κατά την περίοδο αυτή κάνει πολλούς να μιλούν για ραδιοφωνικό πόλεμο, ο οποίος εξελίσσεται παράλληλα ή και προηγείται του πραγματικού πολέμου.

Ένα παράδειγμα ραδιοφωνικού πολέμου έχουμε και στην Ελλάδα. Ο Ιταλικός σταθμός του Μπάρι έχει φροντίσει να εξασφαλίσει ένα σημαντικό ακροατήριο στην Ελλάδα με ευχάριστες, διασκεδαστικές εκπομπές στην ελληνική γλώσσα. Με την κήρυξη του ελληνοϊταλικού πολέμου, εντείνει τις εκπομπές μεταδίδοντας απαισιόδοξες πληροφορίες για τα ελληνικά στρατεύματα. Οι ελληνικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί, αλλά και ο Τύπος, συστρατεύονται για την εμπύχωση του εθνικού φρονήματος: οι ραδιοσταθμοί Αθηνών, της ΕΟΝ και του Ράδιο Τσιγγιρίδη ανταπαντούν, διαψεύδουν, μεταδίδουν από και προς το μέτωπο. Η χρονική αμεσότητα και η μεταδοτικότητα του ραδιοφώνου παίζουν καθοριστικό ρόλο στην ψυχολογική ανάταση των Ελλήνων τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και στο μέτωπο της Αλβανίας.

Όταν τα γερμανικά στρατεύματα εισέρχονται στη χώρα, έχουν ως προτεραιότητα τη διακοπή και την κατάληψη των ραδιοφωνικών σταθμών. Σχεδόν άμεσα θέτουν σε επαναιετοργία τους υπάρχοντες σταθμούς με συγκεκριμένο στόχο την κατοχική

προπαγάνδα και την ανύψωση του ηθικού των κατοχικών δυνάμεων. Για το λόγο αυτό υπάρχουν ειδικές εκπομπές στη γερμανική και στην ιταλική γλώσσα. Τα προγράμματα της εποχής φαίνεται να απευθύνονται περισσότερο στους Γερμανούς και στους Ιταλούς, παρά στους Έλληνες²⁹.

Μέσα σε ελάχιστους μήνες από την κατάληψη του Σταθμού Αθηνών, η διορισμένη κυβέρνηση καταργεί τη Διεύθυνση Ραδιοφωνίας και ιδρύει την Ανώνυμη Εταιρεία Ραδιοφωνικών Εκπομπών (1941). Η ΑΕΡΕ έχει τα στοιχεία ημικρατικού οργανισμού και φαίνεται να επηρεάζεται από το ραδιοφωνικό μοντέλο δομής του BBC³⁰. Ο διορισμένος διευθυντής της, αντιπρόσωπος της γερμανικής εταιρείας Telefunken Γ. Βουλπιώτης, επιδιώκει να αποδεδμεύσει ως ένα σημείο το ραδιόφωνο από τον άμεσο και ασφυκτικό κρατικό έλεγχο και να προωθήσει έμμεσα τις επιχειρηματικές του επιδιώξεις. Η κίνηση όμως αυτή δεν είναι χωρίς πλεονεκτήματα για την εξέλιξη του ραδιοφώνου, κυρίως σε θέματα υποδομών. Παραλαμβάνεται ένας νέος πομπός (70 KW) προς αντικατάσταση του υπάρχοντος (15 KW) του Σταθμού Αθηνών. Γίνονται κτιριακές ανακατασκευές στο Ζάππειο, νέα οργάνωση του χώρου και δημιουργούνται: δισκοθήκη, ηχοθήκη, συνεργείο συντήρησης και ραδιοθάλαμοι. Στη Θεσσαλονίκη χρησιμοποιούνται οι εγκαταστάσεις του Ράδιο Τσιγγιρίδη. Παράλληλα λειτουργούν δύο ραδιοσταθμοί μικρότερης εμβέλειας και με λιγότερα μέσα, για να καλύπτουν ο πρώτος τις ανάγκες ψυχαγωγίας και ενημέρωσης του στρατιωτικού σώματος και ο δεύτερος την ιμπεριαλιστική στρατηγική προς τη Μέση Ανατολή: το Ράδιο Κολίμπρι (μεσαία) και ο Ραδιοφωνικός Σταθμός της Μεσογείου (βραχεία).

Παρ’ όλες τις απαγορεύσεις, το ραδιόφωνο λειτουργεί και σε αυτή την περίοδο με αυτή τη χαρακτηριστική του αντίφαση ως εξουσιαστικό και αντιεξουσιαστικό μέσο: οι τολμηροί λαθραίοι ακροατές

29. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ Γ., «Επίδοξος “βαρόνος” των ΜΜΕ», Η ιστορία της ραδιοφωνίας, *Ραδιοηλεκτρολογία*, τευχ. 1426. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ Γ., «Η εκποίηση του ραδιοφωνικού αγαθού», Η ιστορία της ραδιοφωνίας, *Ραδιοηλεκτρολογία*, τευχ. 1427.

30. Η ελληνική κρατική ραδιοφωνία αυτονομείται κατά κάποιον τρόπο και λειτουργεί με σχέση σύμβασης με το ελληνικό κράτος. Νομοθετικό Διάταγμα 126 (Εφ. της Κυβ. 184/4.6.41), Ραδιοφωνικός Κανονισμός εγκριθείς από την Υπουργική Απόφαση αριθ. 102.103 (Εφ. της Κυβ. 63/17.5.43).

της εποχής ακούν τη φωνή των συμμαχικών δυνάμεων μέσω της ελληνικής εκπομπής του BBC. Ο «Τσοπανάκος» ακούγεται ξανά το Μάιο του 1941 από το βρετανικό ραδιόφωνο, που αναλαμβάνει ρόλο αντίστασης σε ολόκληρη την Ευρώπη. Μεταδίδει προγράμματα ειδήσεων και συμμαχικής προπαγάνδας σε 23 διαφορετικές γλώσσες, καταφέροντας καίριο πλήγμα στη γερμανική επικοινωνιακή - πολεμική στρατηγική.

Πρώτη κίνηση της ΑΕΡΕ είναι ο περιορισμός των εκπομπών απροκάλυπτης γερμανικής προπαγάνδας και η προώθηση προγραμμάτων πιο αρεστών στον ελληνικό λαό: δημοτικά τραγούδια και ελαφριά μουσική, ψυχαγωγικές εκπομπές αδιάφορης ή υπόγειας προπαγανδιστικής σημασίας. Τα πιο δραστικά μέτρα έπονται: τίθεται σε ισχύ ο «Ραδιοφωνικός Κανονισμός» (1943) με τον οποίο διατάσσεται το σφράγισμα 43.000 περίπου ραδιοφωνικών συσκευών και η ακινητοποίηση των δεικτών, ώστε να λαμβάνουν μόνο το σταθμό των Αθηνών. Ωστόσο, οι Έλληνες ακροατές βρίσκουν τρόπους να παραπλανούν τις κατοχικές αρχές και η ακρόαση του ελεύθερου ελληνικού προγράμματος του BBC έρχεται στο επίκεντρο της αντιστασιακής δράσης.

Η ραδιοφωνική αναγέννηση (1944-1951)

Με την αποχώρησή τους οι Γερμανοί ανατινάζουν τις κεραίες των πομπών Αθήνας και Θεσσαλονίκης, με αποτέλεσμα να διακοπεί η λειτουργία τους για λίγες μέρες (1944)³¹. Η ανασυγκρότηση του κεντρικού σταθμού Αθηνών, με την ίδια περίπου εμβέλεια μετάδοσης, γίνεται σχετικά γρήγορα, ενώ στη Θεσσαλονίκη το Ράδιο Τσιγγιρίδη λειτουργεί μετά από κάποιο διάστημα. Μετά την απελευθέρωση, η ραδιοφωνία αποκτά και κινητό συνεργείο εξωτερικών μεταδόσεων: το αυτοκίνητο που εγκατέλειψαν οι Γερμανοί, γνωστό έκτοτε στο ευρύ κοινό με το

όνομα «Μαρμάρω». Εγκαταλελειμμένοι ασύρματοι και πομποί σε αχρηστία διορθώνονται και αρχίζουν να χρησιμοποιούνται για τη σύσταση σταθμών σε όλη την επικράτεια.

Όπως συνέβη και αλλού μετά το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, στην Ελλάδα ανθεί η δράση των ερασιτεχνών, που έχουν πλέον εξοικειωθεί με την τεχνολογία της ασύρματης τηλεφωνίας και του ραδιοφώνου και στήνουν ραδιοφωνικούς πομπούς με ελάχιστα μέσα.

Τον επόμενο χρόνο, η κρατική υπηρεσία ραδιοφώνου αλλάζει για άλλη μια φορά όνομα: ιδρύεται το Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας (1945)³². Το ραδιόφωνο έχει δείξει κατά την περίοδο του πολέμου τη μεγάλη επιρροή που μπορεί να ασκήσει. Η τύχη του δεν μπορεί να αφεθεί σε συμφέροντα ιδιωτικά και ο απόλυτος έλεγχός του από το κράτος δείχνει να είναι επιβεβλημένος. Ο προβληματισμός αυτός είναι κοινός σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, καθώς τα παραδείγματα του πολέμου είναι πολύ πρόσφατα και οδηγούν όλα σχεδόν τα ευρωπαϊκά κράτη στη σύσταση ειδικών υπηρεσιών προκειμένου να ελεγχθεί το ραδιόφωνο και να εδραιωθεί το κρατικό μονοπώλιο το οποίο θα διασφαλίζει το κοινό συμφέρον. Όμως ο πιο ουσιαστικός ίσως λόγος εγκατάστασης του απόλυτου κρατικού ελέγχου στη ραδιοφωνία είναι ο Εμφύλιος Πόλεμος που ξεσπά αυτή την εποχή και ταλαιπωρεί τη χώρα από την απελευθέρωση μέχρι το 1949.

Εγκατάσταση κρατικού μονοπωλίου και σύσταση στρατιωτικού ραδιοφώνου

Ο τίτλος περιέχει μίαν αντίφαση που αντικατοπτρίζει ως ένα σημείο τη διφορούμενη και παράδοξη ραδιοφωνική ιστορία της εποχής.

Την εποχή της εμφύλιας διαμάχης, η ραδιοφωνία θεωρείται καίριο μέσο ενημέρωσης για τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές. Είναι χαρακτηριστικό ότι το Ράδιο Τσιγγιρίδη μεταφέρεται από τον ΕΑΜ στη

31. ΘΕΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ Ν., *Αναμνήσεις από τη Ραδιοφωνία και την Τηλεόραση (1937-1968)*, 1989.

32. Συντακτική πράξη 42 της 12/12 Μαΐου 1945.

Βέροια αμέσως μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας (1945). Όταν ο πομπός επιστρέφει στη Θεσσαλονίκη και ο σταθμός μπαίνει σε λειτουργία, η κρατική διάταξη αποκλειστικής εκμετάλλευσης και λειτουργίας των ραδιοφωνικών πομπών από το ΕΙΡ τίθεται σε ισχύ. Διατάζεται η παύση του Ράδιου Τσιγγιρίδη και τελικά αναστέλλεται διά παντός η λειτουργία του (1946) παρά τις έντονες αντιδράσεις. Στη θέση του ιδρύεται ο Ραδιοφωνικός Σταθμός Θεσσαλονίκης του ΕΙΡ (1947), ένας τροχοφόρος σταθμός μικρής ισχύος (2 KW). Η δήλωση του διευθυντή του νέου σταθμού, Χ. Λεοντίδη, είναι ενδεικτική της κρατικής πρόθεσης: «Ο ραδιοσταθμός Θεσσαλονίκης ετέθη σε λειτουργία για λόγους υψίστης εθνικής ανάγκης. Η δεύτερα πόλις της Ελλάδος δεν ήτο δυνατόν επ' άπειρον να εξυπηρετείται από ένα ιδιωτικό συγκρότημα και μίαν πρόχειρον οργάνωσιν της εθνικής προπαγάνδας»³³. Ο επίσημος πολιτικός στόχος, λοιπόν, είναι η ραδιοφωνική οχύρωση της χώρας στις καίριες παραμεθόριες περιοχές.

Και ενώ η εμφύλια σύρραξη είναι σε πλήρη εξέλιξη, η στρατιωτική ηγεσία διεκδικεί και αυτή το δικό της ραδιοφωνικό βήμα: «Εγκαινιάζεται ο πρώτος ελληνικός στρατιωτικός ραδιοσταθμός και τρία χρόνια αργότερα, η δεύτερη συχνότητα εκπομπής για τον σταθμό των Ενόπλων Δυνάμεων»³⁴. Είναι προφανές ότι το στρατιωτικό σώμα επιχειρεί να αποκτήσει δύναμη και «υποστηρικτές» μέσω του ραδιοφώνου. Για το λόγο αυτό μεταδίδει μάλιστα ψυχαγωγικά προγράμματα μεγάλης λαϊκής απήχησης τα οποία προσελκύουν πολλούς διαφημιστές. Στην ουσία, ο στρατιωτικός σταθμός μεταδίδει δίσκους μουσικής χωρίς προγράμματα λόγου. Την ίδια περίοδο, ο Ραδιοφωνικός Σταθμός Αθηνών μεταδίδει χορωδίες, μαντολινάτες, αποσπάσματα όπερας και οπερέτας, καθώς και λαϊκή μουσική. Αυτό που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι ότι παράλληλα με την προσπάθεια επιβολής απόλυτου κρατικού μονοπωλίου, ιδρύεται στρατιωτικός ραδιοφωνικός φορέας

ανεξάρτητος από την πολιτική εξουσία.

Την ίδια εποχή, τίθεται σε λειτουργία και ο σταθμός της αντίθετης πλευράς, του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ). Πρόκειται για το ραδιοφωνικό σταθμό «Ελεύθερη Ελλάδα» ή αλλιώς γνωστό ως «Ραδιόφωνο του Βουνού» (1947), ο οποίος εκπέμπει μέχρι το 1949, οπότε και μεταφέρεται στη Ρουμανία. Ο σταθμός αυτός δεν έχει σταθερή βάση, ακολουθεί το γενικό αρχηγείο στα βουνά του Γράμμου και στην Τσούκα. Μεταδίδει ειδήσεις για τη διεξαγωγή των μαχών, αποφάσεις του Γενικού Επιτελείου, αλλά και χρονογραφήματα, ρεπορτάζ, συνεντεύξεις και διεθνείς ειδήσεις³⁵.

Δίκτυα ραδιοφωνίας

Το ΕΙΡ έχει ήδη θέσει σε λειτουργία ένα νέο πομπό βραχέων κυμάτων απ' όπου εκπέμπει τη «Φωνή της Ελλάδος» (1947), ένα πρόγραμμα εκπομπών προς τις ξένες χώρες και τους Έλληνες του εξωτερικού. Μένει πλέον να οργανώσει τη ραδιοφωνία στο εσωτερικό της χώρας: μία από τις πιο σημαντικές αποστολές του ΕΙΡ είναι η δημιουργία δικτύου κρατικών ραδιοσταθμών σε όλη την Ελλάδα. Τα μεγάλα επαρχιακά κέντρα δεν μπορούν να μείνουν εκτός ραδιοφωνικής εξέλιξης. Επιπλέον, η φωνή του κράτους αποκτά περισσότερη ισχύ και αμεσότητα όταν ακούγεται και στην ύπαιθρο. Σε παράλληλη τροχιά, δημιουργείται και ένα δίκτυο στρατιωτικών ραδιοσταθμών³⁶. Στα τέλη της δεκαετίας του '40 αρχίζει σχεδόν ταυτόχρονα η δημιουργία αυτών των δικτύων:

- 1948: - Εγκαίνια Ραδιοφωνικού Σταθμού Βόλου με ιδιωτική και δημοτική πρωτοβουλία.
- Εγκαίνια σταθμού Λάρισας.
- 1949: - Εγκαίνια σταθμού των Ενόπλων Δυνάμεων Κεντρικής Μακεδονίας στη Θεσσαλονίκη, σταθμού πολύ δημοφιλούς.
- Εγκαίνια σταθμού Μυτιλήνης, με πρωτοβουλία του Ερασιτεχνικού Φιλοτεχνικού

33. ΤΥΡΟΒΟΥΖΗΣ Ν., *op. cit.*, σελ. 87.

34. ΚΛΕΙΑΜΑΚΗ Ο., *ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΟΠΤΙΚΟΑΚΟΥΣΤΙΚΩΝ ΜΕΣΩΝ*, *op. cit.*, σελ. 69.

35. ΤΣΙΝΤΖΙΛΩΝΗΣ Χ., μέλος του τμήματος ιστορίας της κεντρικής επιτροπής ΚΚΕ, προφορική συμβολή, 24 Ιουνίου 2005.

36. ΚΙΣΚΙΛΑΣ Π., σκηνοθέτης, Συνέντευξη στο ΙΟΜ, Αθήνα, 8 Απριλίου 2005.

Ομίλου του νησιού.

- Εγκαίνια του σταθμού Χανίων και των ραδιοσταθμών Ιωαννίνων, Καβάλας, και Τρίπολης με ιδιωτική πρωτοβουλία.

1950: - Επίσημη έναρξη ραδιοφωνικού σταθμού Πάτρας, με δημοτική πρωτοβουλία και Κοζάνης.

Μέχρι το 1950: Λειτουργία των ραδιοφωνικών σταθμών Ενόπλων Δυνάμεων Θεσσαλονίκης, Ιωαννίνων, Καβάλας, Κοζάνης, Λάρισας, Μακρονήσου και Τρίπολης.

Καθοριστικό ρόλο στην εξάπλωση του ραδιοφώνου σε όλη την ελληνική επικράτεια έπαιξαν οι ερασιτέχνες του Μέσου. Οι ίδιοι προώθησαν και στελέχωσαν τους τοπικούς σταθμούς, οι οποίοι υπήρξαν πόλοι πολιτιστικής ανάπτυξης. Μέχρι τη δικτύωσή τους στο Εθνικό Ραδιόφωνο και την υποχρέωσή τους να αναμεταδίδουν το κεντρικό Εθνικό Πρόγραμμα (1955), οι τοπικοί ραδιοσταθμοί διαδραμάτισαν σημαντικό πολιτιστικό και πολιτικό ρόλο. Αφού δικτυώνονται με το κέντρο, μεταβάλλονται κυρίως σε σταθμούς αναμετάδοσης του λεγόμενου εθνικού προγράμματος, με ελάχιστες ώρες δικής τους παραγωγής, αλλά πάντα με σημαντικό πολιτιστικό ρόλο στις τοπικές κοινωνίες. Αρκεί να σκεφθεί κανείς τη συμβολή τους στη διατήρηση της ελληνικής παράδοσης, για να αντιληφθεί μία μόνο διάσταση της παρακαταθήκης των τοπικών ραδιοφωνικών σταθμών.

Κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου, το ραδιόφωνο επιβεβαιώνει και στην Ελλάδα τον ορισμό που του έχει δοθεί: Μέσο Μαζικής Επικοινωνίας και Ενημέρωσης. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο αριθμός των ραδιοφωνικών δεκτών σχεδόν πενταπλασιάζεται από την απελευθέρωση (1944), για να φτάσει περίπου στις 160.000 το 1950. Την ίδια χρονιά, το ΕΙΡ αρχίζει την έκδοση του εβδομαδιαίου «Ραδιοπρογράμματος». Παρ' όλη την εξάπλωσή του, η διείσδυση του Μέσου στα ελληνικά νοικοκυριά είναι ισχνή. Παραμένει δυσπρόσιτο για τον μέσο

Ελληνα, καθώς εκτός από το κόστος της συσκευής επιβαρύνεται με την επιβολή συνδρομής που είναι από τις ακριβότερες στην Ευρώπη:

Συνδρομή απλού ραδιοφώνου οικίας κατά τριμηνία σε δραχμές. (Ιούνιος 1951)³⁷:

Ελλάδα	30.000
Ιταλία	14.000
Τουρκία	13.100
Ολλανδία	11.800
Αγγλία	10.500
Γαλλία	7.500

“Χρυσή” εποχή της ραδιοφωνίας (1951-1967)

Στις αρχές της δεκαετίας του '50 δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως το πρώτο ολοκληρωμένο θεσμικό σχέδιο για το ραδιόφωνο στην Ελλάδα: ο α.ν. 1775/1951 περί «Οργανώσεως και Λειτουργίας της Εθνικής Ραδιοφωνίας της Ελλάδος» (1951). Επιβεβαιώνεται η οργάνωση, η διοίκηση, η διαχείριση και η αποκλειστική εκμετάλλευση του ραδιοφωνικού δικτύου της χώρας από το Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας.

Ο εθνικός φορέας έχει το αποκλειστικό προνόμιο εγκατάστασης, συντήρησης και εκμετάλλευσης «παντός τεχνικού μέσου» για τη μετάδοση ραδιοφωνικών προγραμμάτων. Παραδόξως, την ίδια χρονιά, ο α.ν. 1663³⁸ προβλέπει τη λειτουργία της Υπηρεσίας Ενημέρωσης Ενόπλων Δυνάμεων (ΥΕΝΕΔ), που έχει επίσης την αρμοδιότητα για την εγκατάσταση και τη λειτουργία ραδιοηλεκτρονικών σταθμών. Το Σύνταγμα του 1952 περιλαμβάνει για πρώτη φορά διάταξη σύμφωνα με την οποία η ραδιοφωνία εξαιρείται ρητά από τις προστατευτικές περί Τύπου διατάξεις³⁹.

37. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ Κ., ΛΑΜΠΡΙΝΟΣ Μ., ΝΟΜΙΚΟΣ Κ., *op. cit.*, σελ. Ε131.

38. Εφ. της Κυβ. 1951, Α', σελ. 248.

39. Άρθρο 14, παρ. 8, εδ. 1, Σύνταγμα 1952.

ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ Π.Δ., *Ραδιοηλεκτρονική και Σύνταγμα*, *op. cit.*, σελ. 15 επ.

Εν τω μεταξύ, στη χώρα λειτουργούν επίσημα 22 ραδιοφωνικοί σταθμοί, οι οποίοι ανήκουν είτε στο δίκτυο του ΕΙΡ είτε στο δίκτυο της ΥΕΝΕΔ. Μπορεί οι ραδιοφωνικοί δέκτες να αυξάνονται σταθερά, οι συνδρομές όμως είναι από τις υψηλότερες και η Ελλάδα βρίσκεται στις χαμηλότερες θέσεις διείσδυσης του ραδιοφώνου στη Γηραιά Ηπειρο. Στην Ελλάδα αναλογούν 27 ραδιόφωνα σε 1.000 κατοίκους, ενώ στο Βέλγιο αντιστοιχούν 162 και στη Δανία 302. Στις ΗΠΑ αντιστοιχούν 500 ραδιόφωνα σε 1.000 κατοίκους⁴⁰.

Ενας από τους σημαντικότερους λόγους αυτής της μεγάλης διαφοράς είναι ότι στην ηπειρωτική Ελλάδα υπάρχουν ακόμη πολλές περιοχές στις οποίες δεν υπάρχει ηλεκτροδότηση.

Παρά τις χαμηλές στατιστικές διείσδυσης του ραδιοφώνου, το ίδιο το Μέσο, όσον αφορά στα προγράμματα που παράγει, φαίνεται να περνάει στην πιο δημιουργική του περίοδο. Είναι άλλωστε η εποχή που εξελίσσεται “ανενόχλητο” μέχρι την επόμενη μεγάλη κρίση: την επταετή δικτατορία και την εμφάνιση της τηλεόρασης.

Στις αρχές των δεκαετιών '50 και '60 σημειώνονται δύο τεχνολογικές εξελίξεις: παραλαμβάνεται από το ΕΙΡ το πρώτο μαγνητόφωνο (1951), το οποίο θεωρείται εξαιρετική εφεύρεση από τους τεχνικούς του κρατικού ραδιοφωνικού φορέα⁴¹ και κάνει την εμφάνισή του το τρανζίστορ (1960), το οποίο αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα άμεσης αποδοχής και επιτυχούς διείσδυσης ενός τεχνολογικού επιτεύγματος.

Με τις δύο αυτές εφευρέσεις, τη μία προς όφελος του πομπού και την άλλη προς όφελος του δέκτη, το ραδιόφωνο προσεγγίζει περισσότερο τον ακροατή, εκδημοκρατίζεται από την άποψη της

ευρύτερης χρήσης του, γίνεται πιο ευέλικτο και κυρίως προσιτό⁴². Ιδιαίτερα η εμφάνιση του κινητού, εύχρηστου και φθηνού ραδιοφωνικού δέκτη –τρανζίστορ– αποτελεί το μεγαλύτερο προτέρημα χρησιμότητας του ραδιοφώνου, ακόμη και στις μέρες μας. Μέχρι την εποχή της δικτατορίας, το τρανζίστορ θα κατακλύσει την ελληνική αγορά έχοντας ιδιαίτερη απήχηση στους νέους⁴³.

Αναδιοργάνωση των κρατικών προγραμμάτων

Το ΕΙΡ εφοδιάζεται με νέο πομπό (50 KW) ο οποίος ενοικιάζεται από την Αμερικανική Υπηρεσία Πληροφοριών⁴⁴. Το νέο πρόγραμμα του Σταθμού Αθηνών, το οποίο ονομάζεται «Εθνικό Πρόγραμμα» εγκαινιάζεται και αρχίζει να αναμεταδίδεται από τους κρατικούς επαρχιακούς σταθμούς (1952). Η αναμετάδοση του Εθνικού Προγράμματος θα είναι η κύρια αποστολή των τοπικών ραδιοσταθμών, οι οποίοι χάνουν σταδιακά την όποια αυτονομία μπορεί να έχουν. Η στρατηγική του κρατικού φορέα είναι ο απόλυτος έλεγχος των πομπών και η τροφοδοσία τους με κεντρικές παραγωγές.

Με την αποδέσμευση του πομπού τον οποίο χρησιμοποιεί έως τότε ο Σταθμός Αθηνών, αρχίζει να εκτέμπει το Δεύτερο Πρόγραμμα (1952). Πρόκειται για τον δεύτερο κρατικό σταθμό που γεννιέται δεκατέσσερα χρόνια μετά την ίδρυση της ελληνικής κρατικής ραδιοφωνίας.

Το Δεύτερο Πρόγραμμα έχει ένα αισθητά διαφορετικό ύφος εκπομπών, με εμφανή στροφή προς ένα πιο ζωντανό και ελαφρύ πρόγραμμα. Σε αντίθεση με το πιο αυστηρό και ουδέτερο ύφος του Πρώτου Προγράμματος, το Δεύτερο έχει «ύφος ραδιοφω-»

40. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ Κ., ΛΑΜΠΡΙΝΟΣ Μ., ΝΟΜΙΚΟΣ Κ., op. cit. σελ. Ε142-143.

41. ΘΕΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ Ν., op.cit., σελ 28-29.

42. CAZENEUVE J., *Sociologie de la radio-télévision*, Que sais – je?, PUF, Paris, 1996.

43. «Αν σήμερα βλέπετε να περπατάνε στο δρόμο χιλιάδες άνθρωποι με ένα κινητό τηλέφωνο, εκείνη την εποχή περπατούσαν άνδρες, γυναίκες με ένα τρανζίστορ στο αυτί!»

ΑΝΔΡΕΟΠΟΥΛΟΣ Β., ηθοποιός- θεατρικός συγγραφέας, Συνέντευξη στο ΙΟΜ, Αθήνα, 9 Μαΐου 2005.

44. Μια σημαντική σημείωση: ο πομπός 70 KW που είχε παραληφθεί την εποχή της Κατοχής δεν χρησιμοποιήθηκε τελικά ποτέ. Τέθηκε σε αχρηστία στις αποθήκες του ΕΙΡ επειδή έλειπαν κάποια εξαρτήματα για τη χρησιμοποίησή του. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ Κ., ΛΑΜΠΡΙΝΟΣ Μ., ΝΟΜΙΚΟΣ Κ., op. cit., σελ. Ε131-133.

κού περιοδικού, παρέχοντας ενημέρωση και προ πάντων ποιοτική ψυχαγωγία... δημιουργώντας την αίσθηση ότι απευθύνεται στον κάθε ακροατή ξεχωριστά»⁴⁵. Η μεταστροφή στην φιλοσοφία και στο στόχο του προγράμματος στον δεύτερο κρατικό σταθμό είναι αντίστοιχη με την αλλαγή φιλοσοφίας στις δυτικές κοινωνίες του μεσοπολέμου⁴⁶: το ψυχαγωγικό ραδιόφωνο, το οποίο απευθύνεται κυρίως στον μεσοαστικό πληθυσμό. Σε αυτήν την κατεύθυνση οδηγούν βέβαια και οι δημοφιλείς στρατιωτικοί σταθμοί, οι οποίοι εκλαϊκεύουν σαφώς το ραδιόφωνο, μεταδίδοντας κατ' εξοχήν ψυχαγωγικό πρόγραμμα με ελάχιστες ειδήσεις και ομιλίες.

Το Τρίτο Πρόγραμμα δημιουργείται δύο χρόνια αργότερα (1954) και ακολουθεί μια εντελώς διαφορετική πλεύση. Προσδοκία του εμπνευστή του, Δ. Ρώμα, είναι η δημιουργία σοβαρού πολιτιστικού ραδιοφώνου με ποικιλία προγράμματος, σε αντιδιαστολή με το Δεύτερο Πρόγραμμα και στις κριτικές που δέχθηκε για λαϊκισμό. Δημιουργείται λοιπόν ένα ελιτίστικο πρόγραμμα, το οποίο μεταδίδει πέντε ώρες αποκλειστικά κλασική μουσική και διαθέτει τοπική εμβέλεια εκπομπής στην Αθήνα.

Εν τω μεταξύ, οι τοπικοί ραδιοσταθμοί πολλαπλασιάζονται και με το σύστημα πολεμικής επανόρθωσης λαμβάνονται πομποί και από την Ιταλία. Προστίθενται στους ήδη υπάρχοντες οι σταθμοί Κομοτηνής και Ρόδου (1954) και αναγνωρίζονται από το ΕΙΡ οι ερασιτεχνικοί σταθμοί Αμαλιάδας και Μεσολογγίου (1956) και αργότερα Κέρκυρας (1957) οι οποίοι τροφοδοτούνται με ηχογραφημένα προγράμματα.

Σε παράλληλη πορεία οι στρατιωτικοί ραδιοσταθμοί της ΥΕΝΕΔ πολλαπλασιάζονται με την ευκολία που τους προσφέρει ο λιτός τεχνικός εξοπλισμός τους, αλλά και οι χαμηλές απαιτήσεις για την κατάρτιση προγραμμάτων. Ετσι, από τα μέσα της δεκαετίας το κρατικό, αλλά και το στρατιωτικό ραδιοφωνικό δίκτυο είναι σε πλήρη εξέλιξη.

Κοινωνικός και πολιτιστικός ρόλος του Μέσου

Ο Α.Ν. 1775/1951 «Περί Οργανώσεως και Λειτουργίας της Ελληνικής Ραδιοφωνίας» έχει κάποιες επιρροές από το μοντέλο του BBC που επηρέασε ολόκληρη σχεδόν την Ευρώπη: ένα μονοπωλιακό καθεστώς που στηρίζεται στις αναμεταδόσεις εθνικών προγραμμάτων ενημέρωσης, ψυχαγωγίας και «πνευματικής καλλιέργειας». Το κυριότερο σημείο ταύτισης έγκειται στην αντίληψη σχετικά με το ρόλο της ραδιοφωνίας: το κύρος και η αποστολή της δημόσιας υπηρεσίας με την έννοια της κοινωνικής, πολιτιστικής και παιδαγωγικής μέριμνας. Σ' αυτό το σημείο βρίσκεται και η διαφορά με την αμερικανική ραδιοφωνία, η οποία στηρίζεται σε μια πιο φιλελεύθερη φιλοσοφία, που αναγνωρίζει μεν τον κοινωνικό ρόλο του ραδιοφώνου, αλλά δίνει προτεραιότητα στους νόμους της ελεύθερης ραδιοφωνίας και αγοράς. Στην ελληνική κρατική ραδιοφωνία κυριαρχεί, λοιπόν, συγκεντρωτική λογική και απόλυτος έλεγχος, που βρίσκουν το σημαντικότερο επιχειρήμα τους στο μονοπώλιο της κρατικής κοινωνικής και παιδαγωγικής αποστολής. Ωστόσο, η ίδια η πρόοδος του Μέσου, η ανάδειξη και η διάδοση των ιδεών και των τεχνών της εποχής, αλλά και μια αδιαμφισβήτητη γενικότερη κοινωνική ωφέλεια, αποδίδονται εν πολλοίς στη συντηρητική αυτή οπτική. Το ραδιόφωνο γίνεται μέσο διάδοσης πολιτισμού, μεταδίδοντας εκπαιδευτικά και καλλιτεχνικά προγράμματα και στις πιο απομακρυσμένες γωνιές της Ελλάδας. Συμβάλλει στη διαμόρφωση κοινωνικών δεσμών και συνταύτισης ακροατών που μέχρι τότε φαινόταν να μην έχουν κοινά σημεία επαφής.

Συγχρόνως, από τα μέσα της δεκαετίας του '50 και μέχρι την εμφάνιση της τηλεόρασης (1966), το ραδιόφωνο γίνεται πόλος έλξης της ελληνικής διανοήσης, του χώρου των τεχνών, της λογοτεχνίας, της δημοσιογραφίας, αλλά και της τεχνολογίας.

45. ΚΑΚΟΛΥΡΗ Α., «Όταν η ιστορία "ταξιδεύει" στα Ερτζιανά. 50 χρόνια Δεύτερο Πρόγραμμα», *Ραδιοτηλεόραση*, 25-31 Μαΐου 2002, τευχ. 1684.

46. ΓΙΑΪΤΣΗΣ Π., ΜΠΑΡΜΠΟΥΤΗΣ Χ., «Τα πρώτα ραδιοφωνικά βήματα», Στο *Το φράγμα του ήχου*, επιμ. Μπαρμπούτης Χ. – Κλώντζας Μ., εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2001, σελ. 69.

Το σύντομο πέραςμα του Οδυσσέα Ελύτη ως διευθυντή Προγράμματος στο ΕΙΡ (8 Απριλίου 1953 - 28 Απριλίου 1954) ενισχύει το πνεύμα ανανέωσης στο περιεχόμενο των κρατικών προγραμμάτων, με έμφαση στην πνευματική παραγωγή, και ιδιαίτερα στην ποίηση και τη λογοτεχνία, προσδίδοντας ένα «βαθύτερο και αισθητικότερο» χαρακτήρα στο ραδιόφωνο. Ο ποιητικός και λογοτεχνικός λόγος και η σωστή εκφορά τους από το μέσο του ραδιοφώνου γίνονται αντικείμενο διαλόγου, αναδύοντας ένα νέο ραδιοφωνικό είδος, αυτό της ραδιοφωνικής απαγγελίας από το μικρόφωνο του ραδιοφώνου, το οποίο δεν υπερβάλλει σε θεατρικότητα και ρητορική έξαρση αλλά βασίζεται στη «φωνητική αυτοκυριαρχία» του ομιλητή⁴⁷.

«Με αυτές τις αξίες πνευματικές προσωπικότητες δημιουργήθηκε ένας ανεπανάληπτος θεωρητικός προβληματισμός, που επηρέασε και διαμόρφωσε την ποιότητα και την αισθητική εκφραστική των ραδιοεκπομπών»⁴⁸. Πρόκειται για μια «χρυσή εποχή του ραδιοφώνου»⁴⁹.

Χαρακτηριστική εφαρμογή της κοινωνικής και πνευματικής μέριμνας του κρατικού ραδιοφώνου είναι η «Επιτροπή Πνευματικής Καλλιέργειας», που είχε αναλάβει την προώθηση και την εποπτεία όλων των εκπομπών λόγου, με πνευματικό περιεχόμενο: λογοτεχνικές, φιλοσοφικές, ιστορικές κ.λπ.

Όμως αυτό που προκαλεί ίσως τη μεγαλύτερη έκπληξη για τα σημερινά δεδομένα είναι ότι η συνείδηση του εκπαιδευτικού και πολιτιστικού ρόλου του ραδιοφώνου έχει μεταδοθεί ακόμη και στις διαφημιστικές εταιρείες. Οι δύο διαφημιστικές της εποχής είναι οι Δ.Δ. Δήμου και ΑΔΕΛ. Ρόλος τους είναι να υλοποιούν ολόκληρη την παραγωγή προγραμμάτων, κυρίως θεατρικών ραδιοφωνικών παραστάσεων ή σίριαλ, τις οποίες προσφέρει ο διαφημιζόμενος. Την εποχή της άνθησης του ραδιοφώνου, «ο διαφημιστής διαμόρφωνε περισσότερο τα προγράμματα από τους

κρατικούς φορείς που (επισήμως) το έλεγχαν»⁵⁰.

Ένα διαφορετικό μοντέλο από αυτό που γνωρίζουμε σήμερα, ως προς τη διεκπεραίωση της παραγωγής αλλά και ως προς την ουσία του προγράμματος: εκτός από τους συγγραφείς, διασκευαστές και ηθοποιούς των θεατρικών έργων και σκετς του ραδιοφώνου, προσλαμβάνουν επιστήμονες (εκπαιδευτικούς, παιδοψυχολόγους κ.ά.) για τη σύσταση ειδικών επιτροπών που ελέγχουν τα κείμενα και εξασφαλίζουν άριστες εκπομπές με πνευματικές και μορφωτικές αξίες. Ο στόχος της πνευματικής και πολιτιστικής ανάδειξης του Μέσου είναι κοινός, τόσο για το κρατικό ραδιόφωνο όσο και για τις διαφημιστικές εταιρείες, ακόμη και αν ο τελικός σκοπός διαφέρει.

Καλλιτεχνική έκφραση και νεωτερισμοί

Λίγο πριν από την εμφάνιση της τηλεόρασης, το ραδιόφωνο της εποχής έχει κερδίσει την εμπιστοσύνη του απλού ακροατηρίου, αλλά και της ελληνικής διανόησης. Η θεωρητική και καλλιτεχνική ζύμωση που δημιουργείται στο κρατικό ραδιόφωνο επιφέρει εντυπωσιακά αποτελέσματα. Είναι χαρακτηριστικό ότι την εποχή αυτή γίνονται συνεχώς πειραματισμοί σε παλαιά αλλά και νέα είδη ραδιοφωνικών προγραμμάτων, όπως το ραδιοφωνικό θέατρο, το ραδιοφωνικό σκετς, το αγγλικό «φίτσερ» και το ραδιοφωνικό ντοκιμαντέρ.

Μουσική: Έχει ταυτιστεί με το ραδιόφωνο από τη γένεση του Μέσου και η ευεργετική τους σχέση είναι αμφίδρομη. Εκτός από τα μουσικά σύνολα, τις ορχήστρες και τη χορωδία, το ραδιόφωνο έχει να επιδείξει τη διοργάνωση φεστιβάλ μουσικής και τραγουδιού. Τα φεστιβάλ μουσικής 1959, '60, '61 αναδεικνύουν στο ευρύ κοινό σπουδαίους Έλληνες συνθέτες, όπως ο Μάνος Χατζιδάκις και ο Μίκης Θεοδωράκης.

47. ΖΕΒΕΛΑΚΗΣ Γ., «Συλλέγοντας Φωνές», *Η Λέξη*, Μάρτιος - Απρίλιος 1996, τευχ. 132, σελ. 157-158.

48. ΚΑΡΤΕΡ Γ., *Το ραδιόφωνο και η αισθητική του*, εκδ. Μαυρίδης, Αθήνα, 1955.

49. ΛΗΝΑΙΟΣ Σ., ηθοποιός, Συνέντευξη στο ΙΟΜ, Αθήνα, 14 Απριλίου 2005.

50. ΔΗΜΟΥ Ν., συγγραφέας, Συνέντευξη στο ΙΟΜ, Αθήνα, 24 Μαΐου 2005.

Ραδιοφωνικό θέατρο: Είναι από τις πρώτες μορφές τέχνης του ραδιοφώνου. Εισάγεται στο πρόγραμμα του κρατικού Σταθμού Αθηνών από την ίδρυσή του⁵¹ (1938), αλλά κατά την περίοδο '45-'66 ζει τις μεγαλύτερες, τις πιο επιτυχημένες στιγμές του. Η συνεργασία της τέχνης του θεάτρου με το ραδιόφωνο ωφέλησε αμοιβαία και τα δύο συμβαλλόμενα μέρη: έδωσε στο ραδιόφωνο μια καλλιτεχνική οπτική και στο θέατρο ένα νέο μέσο έκφρασης και προβολής στο ευρύ κοινό⁵². Το ραδιοφωνικό θέατρο είναι ένα είδος ιδιαίτερα προσεγγμένο με τους σπουδαιότερους ραδιοφωνικούς συντελεστές και θεατρانθρώπους της εποχής: ηθοποιοί, σκηνοθέτες, ραδιοσκηνοθέτες, συγγραφείς, θεωρητικοί του θεάτρου και του ραδιοφώνου συμπράττουν όλοι μαζί με ποιοτικά και εντυπωσιακά σε ακροαματικότητα αποτελέσματα⁵³. Κάποια από τα ραδιοφωνικά σίριαλ τα οποία έχουν μείνει στην ιστορία είναι τα εξής: «Μικρή πικρή μου αγάπη», «Οικογένεια Παπαδοπούλου», «Το σπίτι των ανέμων», «Μαρίνα», «Ελεάνα Βολάνη»⁵⁴.

Φίτσερ (feature): Αντιπροσωπεύει ένα χαρακτηριστικό τύπο εκπομπής του BBC, το οποίο βαπτίσθηκε στα Ελληνικά «ραδιοχρονικό». Πρόκειται για κατηγορία εκπομπής, η οποία χρησιμοποιεί ταυτόχρονα όλες τις ραδιοφωνικές εκφράσεις: αφήγηση, μουσική, λόγο, σιωπή, ιστορική αφήγηση, ηχητικά εφέ κ.λπ.

Ντοκιμαντέρ: Περιέχει ραδιοφωνικά ή ιστορικά ντοκουμέντα, τα οποία παρουσιάζονται με ενδιάμεση εισαγωγή, ανάλυση ή κριτική του εκφωνητή.

Σινεμακόν: Τα μικρόφωνα τοποθετούνται σε διαφορετικά σημεία του στούντιο με σκοπό να δημιουργηθούν διάφορα “πλάνα ήχου” κατά τη βούληση του ραδιοσκηνοθέτη⁵⁵.

Στερεοφωνική εκπομπή με δύο πομπούς: Πολύ πριν από την εισαγωγή του στερεοφωνικού ραδιοφώνου γίνεται η μετάδοση εκπομπής από δύο διαφορετικούς πομπούς (1956), με σκοπό τη στερεοφωνική λήψη του ήχου από δύο δέκτες⁵⁶.

Δικτατορία, τηλεόραση και “δικτατορία” της τηλεόρασης (1966-1974)

Στα μέσα της δεκαετίας του '60, η πολιτική κατάσταση της Ελλάδας είναι σε κρίσιμη καμπή. Όταν οι στρατιωτικές δυνάμεις επιβάλουν δικτατορία (1967), κάθε μορφή έκφρασης στη χώρα υπόκειται σε στρατιωτικό έλεγχο και λογοκρισία. Το ραδιόφωνο, μέσο ελέγχου και επηρεασμού των μαζών, είναι και πάλι στις πρώτες προτεραιότητες του αυταρχικού καθεστώτος. Αυτή τη φορά, όμως, έχει μια προϊστορία και μια σχέση με το ακροατήριο, η οποία δεν μπορεί να χειραγωγηθεί με ευκολία. Η λογοκρισία, η μονομερής και ελεγχόμενη ενημέρωση, η σοβαροφάνεια, αλλά και η εμφανής εκλαΐκευση και τελικά «η πτώση της ποιότητας των προγραμμάτων, φέρνουν πολύ γρήγορα σε ανυποληψία το κρατικό ραδιόφωνο»⁵⁷. Την ίδια περίοδο, κάνει την εμφάνισή της η τηλεόραση, το νέο μαζικό Μέσο, που με την καθηλωτική δύναμη της εικόνας

51. Με την πρωτοβουλία του τότε διευθυντή Προγράμματος Δ. Ρώμα.

52. Οι άνθρωποι του θεάτρου ήταν από τους πρώτους που επάνδρωσαν τον κρατικό σταθμό, οι εκφωνητές ήταν ηθοποιοί, οι ραδιοσκηνοθέτες, σκηνοθέτες του θεάτρου κ.ο.κ.

53. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ Γ., «Θέατρο από τον αέρα», *Επτά Ημέρες Καθημερινή*, 31 Δεκεμβρίου 1995.

54. ΣΟΛΟΜΟΣ Α., υπεύθυνος θεατρικών εκπομπών ΕΙΡ, Συνέντευξη στο ΙΟΜ, Αθήνα, 11 Απριλίου 2005. ΑΝΔΡΕΟΠΟΥΛΟΣ Β., ηθοποιός – θεατρικός συγγραφέας, Συνέντευξη στο ΙΟΜ, Αθήνα, 9 Μαΐου 2005. ΛΗΝΑΙΟΣ Σ., ηθοποιός, Συνέντευξη στο ΙΟΜ, Αθήνα, 14 Απριλίου 2005.

55. Είναι μια επινόηση του Ν. Αποστολόπουλου, διευθυντή του Τμήματος Πνευματικής Καλλιέργειας του ΕΙΡ.

56. Ήταν μια πρόταση του Γ. Κάρτερ. ΚΑΡΤΕΡ Γ., πρώην δ/ντής Ραδιοφωνίας Τηλεόρασης ΕΡΤ, Συνέντευξη στο ΙΟΜ, Αθήνα, 19 Απριλίου 2005.

57. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ Γ., συγγραφέας – ιστορικός ραδιοφώνου, Συνέντευξη στο ΙΟΜ, Αθήνα, 19 Μαΐου 2005.

κερδίζει την προτίμηση του κοινού. Η ακροαματικότητα του ραδιοφώνου πέφτει θεαματικά και ορισμένοι προδικάζουν ακόμη και το τέλος του. Όμως, η ανάγκη της επικοινωνίας είναι ισχυρότερη και το ραδιόφωνο αποδεικνύεται για άλλη μια φορά Μέσο που δεν μπορεί να ελεγχθεί απόλυτα από μία μόνο δύναμη: τη στιγμή που το καθεστώς επιβάλλει απόλυτο στρατιωτικό έλεγχο στην επικοινωνία, οι ερασιτέχνες του ραδιοφώνου αναλαμβάνουν ελεύθερη δράση. Σε μια δύσκολη καμπή της ιστορίας του, το ελληνικό ραδιόφωνο φαίνεται να διατηρεί την επαφή με το ευρύ κοινό, χάρη στους πειρατικούς ερασιτεχνικούς ραδιοσταθμούς.

Εμφάνιση της τηλεόρασης

Η πρώτη πειραματική τηλεοπτική μετάδοση πραγματοποιείται στη Διεθνή Εκθεση Θεσσαλονίκης (1960), εκεί όπου πρωτοεμφανίστηκε και το ραδιόφωνο. Με τη σύμπραξη του ΕΙΡ, της ΥΕΝΕΔ και των Οργανισμών Ηλεκτρισμού (ΔΕΗ) και Τηλεπικοινωνιών (ΟΤΕ), η Ελληνική Τηλεόραση οργανώνεται και πραγματοποιεί πιο συστηματικές μεταδόσεις μέχρι την επίσημη έναρξη της ελληνικής κρατικής τηλεόρασης (1966). Το ξεκίνημα της ελληνικής τηλεόρασης συμπίπτει με την αρχή της επταετούς στρατιωτικής δικτατορίας, με όσα συνεπάγεται αυτή η ιστορική συγκυρία⁵⁸.

Το ΕΙΡ μετεξελισσεται σε Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας και Τηλεόρασης (ΕΙΡΤ - 1970)⁵⁹ και έκτοτε, η Ελληνική Ραδιοφωνία χάνει εν πολλοίς την αυτονομία της: θεωρείται πλέον ενδόμυχα δευτερεύον ή συμπληρωματικό Μέσο που υπάγεται στην εξέλιξη, στους νόμους και εν τέλει στην παντοδυναμία της τηλεόρασης.

Το νέο Μέσο μπαίνει δυναμικά στο χώρο της ψυχαγωγίας και κερδίζει γρήγορα και σχεδόν απόλυτα την προσοχή του κοινού. Οι κάτοχοι τηλεοπτικών συσκευών αυξάνονται θεαματικά, τα προγράμματα συστηματοποιούνται και εμπλουτίζο-

νται και οι μέχρι πρότινος φανατικοί ακροατές του ραδιοφώνου μετατρέπονται σε ενθουσιώδεις οπαδούς της τηλεόρασης.

Το πλήγμα είναι πολύ μεγάλο για το ραδιόφωνο: οι ακροαματικότητες πέφτουν κατακόρυφα, οι δημιουργοί στρέφονται στο νέο Μέσο, με αποτέλεσμα το ραδιόφωνο να παραμελείται και να φτωχαίνει σε προγράμματα και ανθρώπινο δυναμικό. Η τηλεόραση είναι το πρώτο αίτιο που επηρέασε την εξελικτική πορεία του ραδιοφώνου. Πολλά από τα ραδιοφωνικά είδη προγράμματος άρχισαν από τότε να υποχωρούν: «προγράμματα που υπονοούσαν την εικόνα και με διάφορα ηχητικά επινοήματα παρέπεμπαν φανταστικά σ' αυτήν, τώρα που η εικόνα βρισκόταν εκεί, όλα τα υποκατάστατα παραμερίστηκαν»⁶⁰. Η τηλεόραση φαίνεται τότε να συγκεντρώνει όλες τις ιδιότητες του ραδιοφώνου και να περιέχει επιπλέον τη δύναμη της εικόνας. Όμως, τα προτερήματα του ραδιοφώνου θα βγουν σύντομα στην επιφάνεια και θα αποτελούν τη δύναμή του μέχρι και σήμερα: μεγαλύτερη αμεσότητα, ευελιξία, ευχέρεια χρήσης και συγχρόνως ενεργή αμφίδρομη σχέση με τον ακροατή.

Σε διεθνές επίπεδο, η επέλαση της τηλεόρασης είναι καθοριστική. Για να αντιμετωπίσουν την εντυπωσιακή μείωση των ακροατών τους, οι ραδιοφωνικοί οργανισμοί αντιδρούν εκμεταλλευόμενοι τα πλεονεκτήματά τους και πραγματοποιείται πρόοδος στις τεχνικές μετάδοσης. Έτσι, εμφανίζεται η στερεοφωνική μετάδοση FM, η οποία τελειοποιεί τη λήψη και την ηχητική απόδοση της εκπομπής. Παράλληλα, τα ραδιόφωνα αλλάζουν τη στρατηγική τους προσβλέποντας σε κοινό ολοένα και πιο ειδικό: αρχίζει να εισάγεται, δηλαδή, η λογική των θεματικών ΜΜΕ. Το ραδιόφωνο γίνεται πιο προσιτό Μέσο: ο συνδυασμός τηλεφώνου - ραδιοφώνου διευκολύνει την επαφή και την επικοινωνία με το κοινό, δημιουργώντας πιο ισχυρούς δεσμούς. Η οργάνωση του ραδιοφώνου έχει το πλεονέκτημα ότι μπορεί να είναι

58. ΚΛΕΙΑΜΑΚΗ Ο., ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΟΠΤΙΚΟΑΚΟΥΣΤΙΚΩΝ ΜΕΣΩΝ, *op. cit.*, σελ. 85.

59. Ν.Δ. 745 της 10/10 Δεκεμβρίου 1970, Εφ. της Κυβ. 1970, Α', σελ. 2.443.

60. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ Γ., *Τρίτο πρόγραμμα, 41 χρόνια 1954-1995*, ΕΡΤ Α.Ε. Ελληνική Ραδιοφωνία, Αθήνα, 1995, σελ.67.

πολύ πιο ευέλικτη από αυτήν των άλλων ΜΜΕ. Έτσι, το βάρος του προγράμματος μετακινείται στην απογευματινή και στην πρωινή ζώνη από τη βραδινή, η οποία καταλαμβάνεται από την τηλεόραση. Επιπλέον, υιοθετείται γενικά ένα ανανεωμένο στυλ, πιο νεανικό, πιο άμεσο. Στα τέλη της δεκαετίας του '60 και ενώ είναι σε εξέλιξη τα μεγάλα νεανικά κινήματα, η τηλεόραση ταυτίζεται πλέον με το κατεστημένο προφίλ. Έτσι, αντιμέτωπη με την τηλεόραση, η ραδιοφωνία αναγκάστηκε να ανανεωθεί και να πορευθεί σε μια επικοινωνία πιο ειδική, πιο προσωπική και συχνά πιο ελεύθερη.

Το ραδιόφωνο ως Μέσο στρατιωτικής εξουσίας και προπαγάνδας...

Και ενώ στον υπόλοιπο κόσμο το ραδιόφωνο εξελίσσεται αντιμέτωπο με την πρόκληση της τηλεόρασης, στην Ελλάδα του κρατικού και στρατιωτικού μονοπωλίου υποχωρεί μπροστά στις ολοκληρωτικές πολιτικές εξελίξεις. Με την εγκατάσταση της δικτατορίας των συνταγματαρχών, το ΕΙΡ καταλαμβάνεται από στρατιωτικές δυνάμεις και αντιλήψεις. Διευθυντές του ιδρύματος ορίζονται αξιωματικοί του στρατού, οι οποίοι δεν έχουν καμία σχέση με το αντικείμενο⁶¹. Λόγω των διωγμών που επιβάλλονται σε όλη τη χώρα, οι προσωπικότητες της διανόησης και των τεχνών παύουν μοιραία να συνεργάζονται με το ελληνικό ραδιόφωνο. Η τοποθέτηση κάποιων ευνοούμενων αποσκοπεί στη λειτουργία του Μέσου στα στενά πλαίσια της δικτατορίας.

Τα προγράμματα και τα καλλιτεχνικά ραδιοφωνικά είδη συνεχίζουν μεν να παράγονται, αλλά χαρακτηρίζονται από λαϊκισμό και πρωτοφανείς εκφάνσεις της προπαγάνδας, η οποία φτάνει πολλές φορές στα όρια της γραφικότητας. Κυριαρχούν

εκπομπές άκρατης εθνικοφροσύνης, οι οποίες δοξάζουν το λαμπρό ελληνικό παρελθόν αλλά και τον σύγχρονο Έλληνα. Η εθνική διαπαιδαγώγηση ορίζεται βασικός στόχος των ΜΜΕ, δίπλα στην ενημέρωση, στην επιμόρφωση και στην ψυχαγωγία⁶². Όμως οι ακροατές έχουν πλέον μια μακρόχρονη σχέση με το ραδιόφωνο και μια νοοτροπία και αντίληψη του Μέσου το οποίο έχει εξελιχθεί. Η υπόληψη του κρατικού ραδιοφώνου έμελλε να υποστεί μεγάλο πλήγμα, αφού οι ακροατές δεν το εμπιστεύονται και αποστρέφονται τα κρατικά σοβαροφανή προγράμματα. Τη στιγμή που τα τρία προγράμματα της ΕΙΡ χάνουν ακροαματικότητα, ο ραδιοσταθμός της ΥΕΝΕΔ αποκτά μεγαλύτερη δύναμη και βάρος⁶³: παραδόξως, η ΥΕΝΕΔ αποκτά πιο μοντέρνο ύφος, μεταδίδοντας λαϊκά προγράμματα πιο προσιτά στο ευρύ κοινό, κοινωνικά, ακόμη και πολιτικά θέματα.

Είναι χαρακτηριστικό ότι αν υπήρξε μέχρι τώρα κάποιος ανταγωνισμός ανάμεσα στους δύο οργανισμούς για λόγους ακροαματικότητας, εντείνεται ξεκάθαρα την εποχή της χούντας, παρά την υπαγωγή τους πλέον στην ίδια στρατιωτική εξουσία.

Τελικά, η στρατιωτική προπαγάνδα μέσω του ραδιοφώνου αποτυγχάνει παταγωδώς και οι Έλληνες στρέφονται σε ραδιοσταθμούς του εξωτερικού, καθώς και σε πειρατικούς.

...και Μέσο εμπύχωσης και συντονισμού αντιδικτατορικών δυνάμεων

Με την αποστροφή τους στα κρατικά και στρατιωτικά προγράμματα, οι ακροατές στρέφουν την προσοχή τους στις ελληνικές εκπομπές του εξωτερικού των ραδιοφωνικών οργανισμών BBC, Radio France και Deutsche Welle. Σίγουρα, υπάρχει εδώ

61. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ Γ., συγγραφέας - ιστορικός ραδιοφώνου, Συνέντευξη στο ΙΟΜ, Αθήνα, 19 Μαΐου 2005.

62. Στ. Πατακός: «Έχετε την τιμήν να διευθύνετε το βασικό μέσο της ενημερώσεως, της διαφωτίσεως, της ψυχαγωγίας αλλά και της γονίμου διδασχής... Επωμιζέσθε ιερόν καθήκον: να εμφανίζετε τον ιδανικό Έλληνα πολίτη ως υπόδειγμα και ως παράδειγμα προς μίμηση», *Ραδιοηλεκτρονική*, Φεβρουάριος 1972, τεύχ. 103.

63. Το Ν.Δ. 722 της 14/24 Νοεμβρίου 1970 προβλέπει τη συγκρότηση και λειτουργία Υπηρεσίας Ενημερώσεως Ενόπλων Δυνάμεων στην οποία υπάγονται οι σταθμοί ραδιοφωνίας και τηλεόρασης, Εφ. της Κυβ. 1970, Α', σελ. 2269.

μια αντιστοιχία σε σχέση με την παράνομη ακρόαση του BBC την περίοδο της γερμανικής κατοχής. Τη στιγμή που τα ευρωπαϊκά κράτη διατηρούν μια μάλλον ουδέτερη στάση απέναντι στην ελληνική πολιτική κατάσταση, οι κρατικοί ραδιοφωνικοί φορείς τους αποτελούν την πηγή αντικειμενικής πληροφόρησης από και προς την Ελλάδα. Το σημαντικότερο είναι ότι, αποτελούν πόλους συγκέντρωσης και βήμα λόγου της εξόριστης ελληνικής διανόησης. Μεγάλες προσωπικότητες του εξωτερικού θα μεταδώσουν μηνύματα ελπίδας και εμψύχωσης του ελληνικού λαού.

Η ελληνική ραδιοφωνική ιστορία, όμως, έχει να επιδείξει την αποφασιστική της συμμετοχή στη μεγαλύτερη αντιδικτατορική εξέγερση, αυτήν του Πολυτεχνείου (1973). Ο βραχύβιος πειρατικός σταθμός (100 W) που στήνεται κατά τη διάρκεια της κατάληψης των φοιτητών του Πολυτεχνείου, είναι ζωτικής σημασίας για το όλο εγχείρημα. Συμβολικά αποτελεί το μέσο συντονισμού της εξέγερσης κατά της δικτατορίας.

Ο σταθμός λειτουργεί καλώντας τον ελληνικό λαό σε γενική απεργία και ανατροπή του καθεστώτος. Οι ραδιοερασιτέχνες αναμεταδίδουν το σήμα, με αποτέλεσμα το μήνυμα του Πολυτεχνείου να έχει μεγάλη εμβέλεια και η ανταπόκριση του κόσμου να είναι μαζική και άμεση. Ο σταθμός του Πολυτεχνείου είναι η απόδειξη της ευέλικτης, μαζικής και αντιεξουσιαστικής δύναμης που μπορεί να ενυπάρχει στο ραδιόφωνο.

Κυρίως το ραδιόφωνο αποδεικνύει τα πλεονεκτήματά του ως Μέσο πληροφόρησης, το πιο γρήγορο, με την πιο ευρεία αποδοχή και ανταπόκριση και την πιο μαζική ικανότητα κινητοποίησης. Έτσι, «από αυτή την εποχή αρχίζει να γίνεται λιγότερο τέχνη και γίνεται περισσότερο ενημέρωση»⁶⁴.

Από τη μεταπολίτευση στην απελευθέρωση των ερτζιανών (1974-1987)

Αντιμέτωπο με την κυριαρχία της τηλεόρασης, το κρατικό ραδιόφωνο βρίσκεται μετά τη δικτατορία σε μια περίοδο μεγάλου προβληματισμού: πρέπει να αποκαταστήσει το κύρος του, να κερδίσει και πάλι την εμπιστοσύνη των ακροατών, να ανανεωθεί για να εξασφαλίσει τη συνέχειά του και να ανταποκριθεί στις νέες προκλήσεις των καιρών. Όπως συμβαίνει σε όλη την Ευρώπη, κι ενώ η κρατική τηλεόραση εδραιώνεται, από το ραδιόφωνο έρχεται η πιο σημαντική ανατροπή: τα πειρατικά ραδιόφωνα που οδηγούν στη λεγόμενη απελευθέρωση των ηλεκτρονικών Μέσων και κατακλύζουν το φάσμα των ερτζιανών.

Το κρατικό ραδιόφωνο της μεταπολίτευσης

Παρά την προοδευτική τάση της εποχής, το Σύνταγμα του 1975 επαναλαμβάνει την εξαίρεση της ραδιοφωνίας από το προστατευτικό περί Τύπου καθεστώτος και προσθέτει ότι η ραδιοφωνία και η τηλεόραση τελούν υπό τον άμεσο έλεγχο του κράτους (άρθρο 15 Σ). Οι πολιτικές δυνάμεις του τόπου, όπως και σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη, δεν εκφράζουν βούληση απελευθέρωσης των Μέσων, επιτελείται όμως η μετατροπή του ΕΙΡΤ σε ανώνυμη εταιρεία με την ονομασία Ελληνική Ραδιοφωνία Τηλεόραση (1975)⁶⁵. Σε μια προσπάθεια δε, ανανέωσης των κρατικών Μέσων και της αρνητικής εικόνας που έχει παγιωθεί κατά τη διάρκεια της επταετίας, η νέα κυβέρνηση επιστρατεύει λαμπρές προσωπικότητες της τέχνης και της διανόησης. Άμεση ανάγκη είναι να αναλάβει ξανά το ραδιόφωνο την πολιτιστική του αποστολή, ως οφείλει σαν οργανισμός δημοσίου συμφέροντος, με μια μορφή πιο εκλαϊκευμένη και προσίτη στο λαό. Νομιμοποιείται και γενικεύεται η

64. ΑΝΔΡΕΟΠΟΥΛΟΣ Β., ηθοποιός – θεατρικός συγγραφέας, Συνέντευξη στο ΙΟΜ, Αθήνα, 9 Μαΐου 2005.

65. Νόμος 230/1975 «Περί Ιδρύσεως Ανωνύμου Εταιρείας υπό την επωνυμία “Ελληνική Ραδιοφωνία Τηλεόρασης”» (ΦΕΚ Α' 272).

χρήση της δημοτικής γλώσσας, της πολιτικής έκφρασης των μέχρι τώρα “απαγορευμένων” και προωθείται η ενεργή συμμετοχή των ακροατών στη διαμόρφωση των προγραμμάτων.

Δημοσιεύονται οι πρώτες ποιοτικές σφυγμομετρήσεις. Μέχρι τώρα το ραδιόφωνο αγνοεί στην ουσία το κοινό του ή οι διευθύνοντές του έχουν την πεποίθηση ότι γνωρίζουν καλύτερα από το κοινό αυτό που χρειάζεται για την ψυχαγωγία και την ενημέρωσή του. Καθώς εμφανίζονται οι έρευνες κοινού, οι οποίες εξελίσσονται και γίνονται όλο και πιο λεπτομερείς, αποκαλύπτεται ότι το κοινό του ραδιοφώνου δεν είναι μια μονολιθική μάζα, αλλά συντίθεται από ένα μωσαϊκό ακροατών, με διαφορετικές προτιμήσεις⁶⁶. Δεν πρόκειται για ένα, αλλά για πολλαπλά ακροατήρια. Η διαπίστωση αυτή επιτρέπει τη διαφοροποίηση των προγραμμάτων ανάλογα με την ώρα της ημέρας, τις ηλικίες των ακροατών και τις ζώνες ακρόασης. Το κρατικό ραδιόφωνο περιλαμβάνει πλέον αναλυτικές ειδήσεις, διάφορες μουσικές εκπομπές και ποικίλες εκπομπές λόγου⁶⁷. Στην ουσία, τα προγράμματα αναδιοργανώνονται σε δύο επίπεδα. Ένα επίπεδο πολιτιστικής εκκλαϊκευσης με τις λεγόμενες πιο “ελαφριές” εκπομπές και ένα “υψηλό” επίπεδο που αντιστοιχεί στο Τρίτο Πρόγραμμα.

Η μεγαλύτερη και πιο αποφασιστική εξέλιξη στη φιλοσοφία του κρατικού ραδιοφώνου σημειώνεται όταν ο συνθέτης Μάνος Χατζιδάκις αναλαμβάνει και λειτουργεί τη διεύθυνση του Τρίτου Προγράμματος, (1975-1982). Στόχος του νέου προγράμματος του Τρίτου είναι «η διερεύνηση του ελλαδικού χώρου στο σήμερα και το παρελθόν, η φυσική σύνθεσή μας με τα σύγχρονα διεθνή ρεύματα στην Τέχνη και στη σκέψη. Τα βιώσιμα στοιχεία των ξένων πολιτιστικών

ρευμάτων και η σωστή μεταφορά στον τόπο μας. Η πληροφόρηση και η δημιουργία αφυπνιστικών ερεθισμών σε προβλήματα σκέψης και Τέχνης»⁶⁸. Υπό την οπτική αυτή, η νέα Διεύθυνση μεταφέρει πρωτοποριακές και εκσυγχρονιστικές απόψεις για ο,τιδήποτε έχει σχέση με το κρατικό ραδιόφωνο: την ηχοληψία, την εκφώνηση, την παραγωγή προγραμμάτων, τη μουσική ύλη των εκπομπών, τις εξοντωτικές διαδικασίες της γραφειοκρατίας⁶⁹.

Πολύ γρήγορα το Τρίτο βρίσκει μεγάλη απήχηση στο κοινό και μετατρέπεται σε έναν «ισχυρό πόλο συσπείρωσης πολύ ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων, με κοινό χαρακτηριστικό την πνευματική ανησυχία, την περιέργεια, την άρνηση της ρουτίνας, της ισοπέδωσης, της αποβλάκωσης». Σε κάθε περίπτωση απειλής του Τρίτου από το κατεστημένο, το κοινό του συσπειρώνεται προς υπεράσπιση και διαφύλαξη της προγραμματικής του ιδιαιτερότητας⁷⁰.

Το 1977, το Τρίτο Πρόγραμμα ανακηρύσσεται ξεχωριστή διεύθυνση, ενώ τα άλλα προγράμματα μένουν ενταγμένα στη Διεύθυνση Ραδιοφωνίας. Η αυτόνομη πορεία του είναι και από τις σημαντικότερες στην ιστορία του κρατικού ραδιοφώνου: αναλαμβάνονται τολμηρές πρωτοβουλίες που αφορούν το περιεχόμενο και τον τρόπο παρουσίασης των εκπομπών, εισάγονται άλλα είδη λαϊκής μουσικής τέχνης, όπως το ρεμπέτικο, καθώς και είδη από ολόκληρο το φάσμα των τεχνών και δικτυώνεται η χώρα με μια σειρά πολιτιστικών εκδηλώσεων, «...με τη φιλοσοφία “παράγουμε πολιτισμό εκτός ραδιοφώνου για να τροφοδοτούμε το ραδιόφωνο”»⁷¹.

Ο Μάνος Χατζιδάκις «είχε αφήσει να φυσήξει λίγος φρέσκος αέρας στο ραδιομέγαρο... καθώς,

66. ALBERT P., TUDESQ A-J., op. cit., p.106.

67. Ιστορική είναι η εκπομπή του Γ. Πετρίδη «Από τις 4 στις 5» στο Πρώτο Πρόγραμμα, η οποία ξεκινά την εποχή αυτή (1975) και συνεχίζει χωρίς διακοπή μέχρι σήμερα, τριάντα χρόνια μουσικής εκπαίδευσης του κοινού (στο ξένο μουσικό ρεπερτόριο) με σημαντικό ακροατήριο κυρίως νεαρής ηλικίας: «Στους 20χρονους απευθυνόμουν το 1975, το ίδιο και το 1985, το ίδιο και τώρα το 2005».

ΠΕΤΡΙΔΗΣ Γ., παραγωγός Ρ/Σ ΕΡΑ – ΝΕΤ 105,8, Συνέντευξη στο ΙΟΜ, Αθήνα, 28 Απριλίου 2005.

68. Πρώτο Σημείωμα Μάνου Χατζιδάκι. Πηγή: Αρχείο ΕΡΑ.

69. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ Γ., *Τρίτο πρόγραμμα, 41 χρόνια 1954-1995*, op. cit.

70. ΚΟΥΡΟΥΠΟΣ Γ., «Το Τρίτο του Χατζιδάκι», *Επτά Ημέρες Καθημερινή*, 31 Δεκεμβρίου 1995, σελ. 24.

71. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ Γ., *Τρίτο πρόγραμμα, 41 χρόνια 1954-1995*, op. cit., σελ. 89.

ανήσυχο πνεύμα όπως ήταν, προσπάθησε πρώτα να πείσει τους υπαλλήλους της ΕΡΤ ώστε το πρόγραμμα να γίνει πιο ανθρώπινο και πολύ πιο άμεσο. Να σταματήσουν, δηλαδή, τα ταρατατζούμ και κυρίως το στομφώδες ύφος»⁷². «...Η συνεργασία μαζί του ήταν συντροφικότητα... Ο αντίκτυπος προς εμάς ήταν απελευθέρωση και δημιουργικότητα. Συγκέντρωσε γύρω του τότε πολλές διαφορετικές προσωπικότητες, συχνά πολύ αντιφατικές μεταξύ τους, που όμως συνεργάστηκαν σε αυτήν τη συλλογική προσπάθεια...»⁷³.

Το 1982 παύει να είναι διευθυντής του Τρίτου Προγράμματος ο Μάνος Χατζιδάκις, ενώ μόλις έχει υποβάλει ένα νέο σχέδιο προγράμματος με έμφαση στις εκπομπές λόγου, που ενδεχομένως να άνοιγε και ένα νέο ραδιοφωνικό κύκλο⁷⁴...

Από το Μάρτιο του 1984, το Τρίτο χάνει την αυτονομία του και ενσωματώνεται στη Γενική Διεύθυνση Ραδιοφωνίας.

Στις αρχές της δεκαετίας του '80, ο ανταγωνισμός από την πειρατική ραδιοφωνία δεν αφυπνίζει, όπως θα περίμενε κανείς, τη δημόσια ραδιοφωνία. Μισός αιώνας μονοπωλίου δημιουργεί κλίμα εφησυχασμού και το κρατικό ραδιόφωνο εμφανίζει σημεία κόπωσης. Επιπλέον, ο χαμηλός οικονομικός προϋπολογισμός οδηγεί σε συρρίκνωση των προγραμμάτων και μείωση των πιο δαπανηρών παραγωγών προς όφελος των εκπομπών λόγου. Η ακροαματικότητα είναι χαμηλή, τα διαφημιστικά έσοδα είναι ανεπαρκή και το κρατικό ραδιόφωνο περνάει σε μια περίοδο κρίσης, η οποία εντείνεται με την απελευθέρωση της ραδιοφωνικής αγοράς από το κρατικό μονοπώλιο (1987). Σε αντίθεση με αυτό το κλίμα, παράγονται την εποχή αυτή ραδιοφωνικές εκπομπές που μένουν στην ιστορία για την ελευθερία έκφρασης και την αμεσό-

τητά τους, όπως η «Μια ώρα έτσι, χωρίς πρόγραμμα» της Μαρίας Ρεζάν, στο Πρώτο (1980-1984).

Το φαινόμενο-κίνημα των ραδιοπειρατών

Το φαινόμενο των ραδιοπειρατών δεν είναι καινούργιο στην Ελλάδα. Από τα μέσα της δεκαετίας του '60 κάνουν ήδη την εμφάνισή τους ερασιτέχνες ραδιοφωνικών εκπομπών. Πρόδρομος των πειρατικών σταθμών σε παγκόσμια κλίμακα θεωρείται το αγγλικό «Ράδιο Κάρολαιν» (1964), το οποίο μεταδίδει από ένα πλοίο στα ανοιχτά της Μάγχης, σε διεθνή ύδατα. Η τεχνολογική πρόοδος με τα τρανζίστορ και τα σχετικά απλά και φθηνά ηλεκτρονικά εξαρτήματα βοηθούν στην εξάπλωση του ραδιοερασιτεχνισμού.

Οι ελληνικοί ερασιτεχνικοί παράνομοι σταθμοί ανθούν την εποχή της δικτατορίας, σε όλη την Ελλάδα, με την εισαγωγή των τεχνικών σχολών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση⁷⁵. Νέοι άνθρωποι πειραματίζονται με αυτοσχέδιους πομπούς και μεταδίδουν μουσική που δεν ακούγεται στα κρατικά ραδιόφωνα: λαϊκά ελληνικά τραγούδια, ροκ και άλλα στυλ ξένης μουσικής.

Στη διάρκεια της δεκαετίας του '70, οι μουσικοί πειρατικοί σταθμοί αυξάνονται θεαματικά. Οι ραδιοπειρατές αποτελούν σχεδόν ένα νεανικό κίνημα εισάγοντας τη σύγχρονη μουσική, την προσωπική έκφραση και αντιδρώντας στις περιορισμένες μουσικές επιλογές του κρατικού ραδιοφώνου. Την ίδια εποχή, φτάνει στην Ελλάδα ο απόηχος του γαλλικού Μάη του '68. Στην περιρρέουσα αυτή ατμόσφαιρα το ελληνικό φοιτητικό κίνημα αφυπνίζεται και προκαλεί την εξέγερση του Πολυτεχνείου (1973), με τον περίφημο παράνομο ραδιοσταθμό του. Μετά την

72. PEZAN M., *Με νοσταλγία... για μια ζωή έτσι, χωρίς πρόγραμμα*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 2001, σελ. 488.

73. Μαρτυρία Μ. Χάγουελ στο: ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ Γ., *Τρίτο πρόγραμμα, 41 χρόνια 1954-1995*, ορ. cit. σελ. 89.

74. Προφορική μαρτυρία Μ. Χάγουελ στο ΙΟΜ, 13 Οκτωβρίου 2005.

75. ΡΟΥΜΕΛΙΩΤΗΣ Α., *Είμαστε στον αέρα*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1991, σελ. 251-254.

πτώση της δικτατορίας, ο αριθμός των ραδιοερασιτεχνών αυξάνεται θεαματικά⁷⁶ και κερδίζει μεγαλύτερη ακροαματικότητα από την κρατική ραδιοφωνία.

Στο έντονα πολιτικοποιημένο κλίμα της μεταπολίτευσης στήνονται πειρατικοί από ομάδες φοιτητών, ακτιβιστές και διανοούμενους που αμφισβητούν τις καθιερωμένες ραδιοφωνικές πρακτικές και το δικαίωμα του κράτους να ασκεί την απόλυτη και κατασταλτική εξουσία του στην ελεύθερη πληροφόρηση. Μεταδίδουν ενημερωτικά προγράμματα με εθνικές και διεθνείς ειδήσεις κοινωνικοπολιτικού χαρακτήρα. Στις αρχές της δεκαετίας του '80, η «ελεύθερη ραδιοφωνία» ανάγεται σε σημαντικό πολιτικό και κοινωνικό ζήτημα. Πειρατικοί σταθμοί, όπως το Ράδιο του Δρόμου, ο Τυφλοπόντικας των FM, ο Πειρατής και το Ράδιο Αντί-λαλος αποκτούν ακροαματικότητα και φωνή στα πολιτικά πράγματα της χώρας⁷⁷. Το 1983 δημιουργείται η «Κίνηση Πολιτών για την Ελεύθερη Ραδιοφωνία», η οποία πραγματοποιεί παράνομες ραδιοφωνικές εκπομπές και με

πρωτοβουλία της τίθεται σε λειτουργία το Κανάλι 15, η ονομασία του οποίου αποτελεί αναφορά στο αντίστοιχο άρθρο του Συντάγματος. Γίνονται εισαγωγικές διώξεις που φτάνουν ακόμη και στη σύλληψη ραδιοφωνικών παραγωγών του σταθμού κατά τη διάρκεια των εκπομπών⁷⁸.

Η μεγάλη ανατροπή καταγράφεται το Σεπτέμβριο του 1986, όταν το Κανάλι 15, που προκαλεί θετικές αντιδράσεις σε σημαντική μερίδα του Τύπου και πολιτικούς απ' όλα τα κόμματα, μεταδίδει συνέντευξη τριών υποψηφίων για τις δημοτικές εκλογές της Αθήνας. Σχεδόν άμεσα, οι μεγαλύτεροι δήμοι της Ελλάδας προχωρούν σε de facto λειτουργία δημοτικών ραδιοφωνικών σταθμών.

Από τη δεκαετία του '70 μέχρι τα τέλη του '80, τα ευρωπαϊκά κράτη προχωρούν το ένα μετά το άλλο στην κατάργηση του κρατικού μονοπωλίου.

Η απελευθέρωση των ερτζιανών είναι πλέον μονόδρομος και μια νέα περίοδος για την ευρύτερη οπτικοακουστική επικοινωνία αρχίζει.

76. Σύμφωνα με εκτιμήσεις, οι πειρατικοί σταθμοί είναι μεταξύ πέντε και δέκα χιλιάδων, ενώ εμφανίζονται και οι πρώτοι εμπορικοί πειρατικοί σταθμοί. ΡΟΥΜΕΛΙΩΤΗΣ Α., δημοσιογράφος, Συνέντευξη στο ΙΟΜ, Αθήνα, 23 Απριλίου 2005.

77. ΜΠΑΡΜΠΟΥΤΗΣ Χ., «Οι πειρατές των ερτζιανών», Στο *Το φράγμα του ήχου*, *op. cit.*, σελ. 133-146.

78. Στις 30 Μαρτίου 1986, «το Κανάλι 15 σιγεί, τα μηχανήματα κατάσχονται, 17 πολίτες συλλαμβάνονται και δίδονται ποινικά. Είναι ο Ρούσσοσ Κούνδουρος, ο Κώστας Ταχτσής, ο Γιάννης Τζαννετάκος, ο Κωστής Φιλιππίδης, ο Σπύρος Παπασπηλιόπουλος, ο Κώστας Ζουράρις, ο Φαίδων Βεγλερής, ο Λεωνίδας Κόσκος, ο Αλέξανδρος Γιώτης, ο Στέλιος Κούλογλου, ο Περικλής Βασιλόπουλος, ο Ακης Κοσώνας, ο Ευάγγελος Αραμπατζής, η Μπήλιω Τσουκαλά, ο Τηλέμαχος Μαράτος, ο Σπύρος Μάνδρος και Λευτέρης Κουσουλής». ΡΟΥΜΕΛΙΩΤΗΣ Α., *Είμαστε στον αέρα*, *op. cit.*, σελ. 262.